

Луцький район
Горохівська міська територіальна громада
Вільхівський ліцей
Горохівської міської ради
Луцького району Волинської області

Формування орфографічної компетентності

в основній школі

Методична розробка

Вашук Віта Леонтіївна
Гронович Тетяна Володимирівна
Лащук Наталія Ярославівна
Мартинюк Леонід Володимирович

УДК 373.5.016:811.161.2(07)

Ф 79

Формування орфографічної компетентності в основній школі : метод. розробка / уклад.: Вашук В. Л., Гронович Т. В., Лащук Н. Я., Мартинюк Л. В. [Б. в.], 2026. 80 с.

Методична розробка висвітлює актуальну проблему формування орфографічної компетентності учнів основної школи як важливої складової мовної та комунікативної компетентностей. У роботі обґрунтовано значення орфографічної грамотності для розвитку культури письмового мовлення, успішної навчальної діяльності та соціалізації здобувачів освіти. Особливу увагу приділено ефективним методам, прийомам і формам роботи на уроках української мови, зокрема використанню орфографічних вправ різного типу, проблемних завдань, елементів інтерактивного та компетентнісного навчання.

Практична частина містить приклади завдань і вправ, спрямованих на свідоме засвоєння орфографічних норм, розвиток орфографічної пильності та вміння застосовувати набуті знання у власному письмовому мовленні. Матеріали розробки можуть бути використані під час підготовки та проведення уроків, а також у процесі самоосвітньої діяльності.

Видання адресоване вчителям-словесникам, студентам філологічних факультетів, учням.

Укладачі: Вашук В. Л., Гронович Т. В., Лащук Н. Я., Мартинюк Л. В.

Рецензентка Селедець М.В., учителька-методистка Вільхівського ліцею Горохівської міської ради.

Схвалено педагогічною радою Вільхівського ліцею Горохівської міської ради Луцького району Волинської області (протокол № 4 від 26.01. 2026 р.).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ОРФОГРАФІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ УЧНІВ.....	6
1.1. Компетентнісний підхід у навчанні орфографії.....	6
1.2. Правописні поняття як базові у формуванні орфографічної компетентності учнів.....	10
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ФОРМИ І МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	15
РОЗДІЛ 3. ДОБІРКА ВПРАВ ІЗ ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	30
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79

ВСТУП

*Писати безграмотно – значить посягати на час людей,
до яких ми адресуємося,
а тому абсолютно неприпустимо
у правильно організованому суспільстві*

Л. В. Щерба

Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується оновленням змісту навчання відповідно до концепції Нової української школи. У цьому контексті особливої актуальності набуває формування ключових і предметних компетентностей учнів, зокрема орфографічної як складника мовної та комунікативної компетентностей.

Орфографічна компетентність є важливою передумовою формування грамотного письма, розвитку культури мовлення та успішної соціалізації особистості. В умовах активного впливу цифрового середовища, поширення неформального писемного спілкування та зниження рівня читацької активності школярів проблема формування стійких правописних навичок набуває особливої значущості. Попри намагання особистісно зорієнтувати мовну освіту, вдосконалити її зміст, осучаснити форми, методи і засоби навчання, грамотність учнів основної школи катастрофічно падає. Як стверджують науковці, в епоху Інтернету, електронної пошти, голосових поштових відправлень та SMS молоде покоління не набуває навичок грамотного писемного мовлення. Недостатній рівень орфографічної грамотності учнів ускладнює засвоєння навчального матеріалу з інших предметів і негативно впливає на результати підсумкового оцінювання. Саме тому повноцінній реалізації комунікативної функції мови в письмовій формі сприяє засвоєння здобувачами освіти норм сучасної орфографії, сформульованих в останній редакції «Українського правопису».

Основна школа є ключовим етапом у становленні орфографічних умінь і навичок, оскільки саме в цей період відбувається систематизація знань про правопис, формування свідомого ставлення до мовних норм та розвиток

уміння застосовувати правила на практиці. Ефективність цього процесу залежить від методично виваженого добору форм, методів і прийомів навчання, урахування вікових особливостей учнів, а також реалізації компетентнісного, діяльнісного й особистісно орієнтованого підходів.

Мета методичної розробки – з'ясувати суть компетентнісного підходу до навчання української мови; визначити його специфіку щодо формування орфографічної компетентності учнів основної школи на уроках української мови.

РОЗДІЛ 1.

ОРФОГРАФІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ УЧНІВ

1.1. Компетентнісний підхід у навчанні орфографії

Компетентнісний підхід є провідним напрямом сучасної мовної освіти, визначеним нормативними документами Міністерство освіти і науки України та концепцією Нова українська школа. Його сутність полягає не лише в засвоєнні учнями системи орфографічних правил, а передусім у формуванні здатності свідомо й доречно застосовувати набуті знання в різних комунікативних ситуаціях. У контексті навчання орфографії компетентнісний підхід передбачає переорієнтацію з механічного запам'ятовування правил на розвиток практичних умінь і навичок грамотного письма.

Ефективне застосування компетентнісного підходу передбачає усвідомлення його суті на основі розмежування понять *компетенція* і *компетентність*. Поняттєвий апарат компетентнісного підходу пройшов тривалий етап становлення. Філософи й дидакти здавна розрізняли знання (компетенцію) та їх реалізацію (діяльність). Щоб навчитися добре малювати, розв'язувати задачі, говорити, читати, грамотно писати тощо, людина повинна здобути відповідні знання й набути вмінь їх застосовувати.

Компетенція – це суспільно запитаний рівень знань, умінь і навичок у певній сфері діяльності людини, а *компетентність* – набута в процесі навчання інтегрована здатність особистості, що включає знання, вміння і навички, досвід, цінності, емоції, ставлення, які можуть цілісно реалізовуватися на практиці. Отже, компетентність не обмежується сферою знань, умінь і навичок, вона формується на ґрунті особистого досвіду їх засвоєння, набуття, використання й застосування. Компетентність передбачає постійне розширення й поглиблення знань, удосконалення вмінь відповідно

до нових досягнень науки і практики. Щоб успішно здійснювати мовленнєву діяльність для реалізації життєвих цілей, учням треба оволодіти комунікативною компетентністю, яка водночас є об'єктом, результатом, кінцевою метою навчання мови і включає мовну, мовленнєву, соціокультурну та діяльнісну (стратегічну) [6, с. 55].

Мовна компетентність має такі складові: орфоепічну, лексичну, морфологічну, синтаксичну, правописну та ін. Формування правописної компетентності учнів передбачає досягнення ними орфографічної та пунктуаційної грамотності. Основна мета роботи з формування орфографічної компетентності – сформувати в учнів відносну правописну грамотність, що ґрунтується на засвоєнні й практичному застосуванні знань про правописні норми.

Орфографічна компетентність передбачає засвоєння й застосування орфографічних та пунктуаційних норм і сформованість на їх основі таких основних умінь:

1) знаходити орфограми, відрізнити їх від неорфограм; знаходити пунктограми в простому і складному реченнях (у межах вивченого матеріалу);

2) розпізнавати орфограми й пунктограми з-поміж інших; розрізнити їх види;

3) з'ясовувати правомірність уживання орфограм і пунктограм;

4) застосовувати орфографічні та пунктуаційні правила;

5) грамотно писати слова з вивченими орфограмами; правильно ставити розділові знаки в простому і складному реченнях (у межах вивченого матеріалу);

6) знаходити й виправляти орфографічні та пунктуаційні помилки на вивчені правила.

Компетентнісний підхід бере до уваги об'єктивну залежність рівня правописної грамотності учнів від їх особистісно значущих характеристик – культурного, загального, інтелектуального і мовленнєвого розвитку,

начитаності, багатства словника тощо. Врахування особистісних аспектів у процесі формування правописної компетентності учнів потребує актуалізації питань взаємодії мови й акумульованої в ній культури (матеріальної та духовної), що закодована в текстах; співвідношення спеціальних мовних та екстралінгвістичних знань; взаємозв'язаного опанування видів мовленнєвої діяльності та ін. Реалізація компетентнісного підходу у формуванні орфографічної компетентності учнів передбачає додержання ними мовленнєвої культури в цілому, спонукає до посилення взаємозв'язків у роботі над правильністю мовлення з іншими нормами й аспектами культури мови, зокрема її комунікативно-стилістичними ознаками – змістовністю, точністю, логічністю, чистотою, багатством, виразністю, доречністю.

Основні аспекти компетентнісного підходу у формуванні орфографічної компетентності учнів реалізуються в змісті освіти через *соціокультурну змістову лінію*. Вона ґрунтується на суспільній, пізнавальній та культуроносній функціях мови, відображає взаємозалежний зв'язок: людина – суспільство – мова – знання – культура і передбачає вивчення мови в контексті приватного й суспільного життя, акумульованих у ній знань і відображеної в ній культури, взаємозв'язків із культурними надбаннями народів світу. Соціокультурна змістова лінія включає відомості, які розкривають феномен особистості, суспільства, людської спільноти, України й українства в їх самотності і всепланетарності водночас. Це основні світоглядні ідеї, ідеали, морально-етичні уявлення, естетичні вподобання, особливості менталітету, матеріали, пов'язані з історією, географією, екологією, матеріальною та духовною культурою тощо. Соціокультурна лінія, що регламентує тематико-змістову основу розвитку і вдосконалення мовлення учнів (зміст), органічно пов'язана з мовною, яка визначає його формальний бік – мову (форму). Синтез цих змістових ліній здійснюється на основі тексту, який становить єдність змісту і форми. Під час роботи над текстом інтегровано реалізуються також освітні завдання мовленнєвої та діяльнісної (стратегічної) змістових ліній [2, с. 23].

Компетентнісний підхід у навчанні правопису ґрунтується саме на текстоцентричній моделі опанування мови, реалізуючи її переваги. А вони полягають у поданні вчителем і засвоєнні учнями відповідних понять, фактів, явищ, закономірностей мови на основі тексту й оперуванні ними системно, у функціональних зв'язках з усіма рівнями й аспектами мови на всіх етапах навчання. Таке поетапне формування в учнів правописної компетентності у межах завершеного циклу – від сприймання й аналізу тексту-зразка через його відтворення й перетворення до використання під час роботи над власним висловлюванням – реалізується через систему завдань і вправ.

Під час виконання комплексних завдань на основі тексту в учнів культивується увага до семантики, вимови, особливостей правопису і вживання слів, активізується і збагачується словник. Учень краще засвоїть слово з комунікативною метою, якщо він його почує, прочитає у відповідному контексті, вимовить, правильно напише, введе в словосполучення, речення і використає у зв'язному мовленні. Завдяки системі завдань і вправ на основі тексту учні мають можливість систематично повторювати вивчений матеріал, закріплювати засвоєну теорію, вчаться застосовувати здобуті знання в новій ситуації, вдосконалюють набуті на попередніх уроках вміння і навички. Такий підхід особливо ефективний при формуванні орфографічної компетентності учнів.

Використання текстового матеріалу в навчанні орфографії потребує виваженого підходу до його добору й подання. Якщо текст призначений для розпізнавання й обґрунтування орфограм (пунктограм) певного виду, то він повинен бути в міру насичений ними, однак не на шкоду змісту й мовному оформленню висловлювання. Для інтенсивної роботи над правописним аспектом доцільно залучати відносно нейтральні в емоційному плані тексти, що становлять пізнавальний інтерес, містять цікаву, об'єктивну інформацію і зміст яких припускає докладні правописні коментарі. Суто правописна робота з патетичним, сповненим пафосу текстом високого стилю негативно впливатиме на його сприймання, виглядатиме надуманою та

неприродовідповідною. Емоційно забарвлені тексти публіцистичного або художнього стилю доцільні в разі, якщо планується робота, яка не потребує ретельного аналізу щодо додержання правописних норм. Це написання диктантів, переказів, що дають можливість, не акцентуючи увагу учнів на орфографії та пунктуації, перевірити ступінь автоматизму вже сформованих навичок правопису.

Отже, ефективне навчання грамоти може бути забезпечене завдяки формуванню орфографічних навичок на засадах компетентнісного підходу, який визнано одним із найдієвіших інструментів вирішення стратегічних завдань мовної освіти на сучасному етапі розвитку суспільства

1.2. Правописні поняття як базові у формуванні орфографічної компетентності учнів

Правописні поняття є фундаментом формування орфографічної компетентності учнів, оскільки саме вони забезпечують свідоме, а не механічне засвоєння правил письма. Орфографічна компетентність передбачає вміння правильно писати слова відповідно до норм сучасної української літературної мови, зокрема за нормами, закріпленими в Українському правописі.

Правописні поняття – це система мовознавчих знань, що пояснюють написання слів і граматичних форм. До них належать:

- *орфограма* (місце у слові, де можливі варіанти написання);
- *орфографічне правило* (узагальнена норма написання);
- *принципи української орфографії* (фонетичний, морфологічний, традиційний, смисловий);
- *графіка та алфавіт*;
- *морфемна будова слова* (корінь, префікс, суфікс, закінчення);
- *частини мови та їх граматичні форми*.

Орфографія (від грецьких слів *orthos* – правильний і *grapho* – пишу) – це розділ науки про мову, представлений системою правил, які встановлюють однаковість способів передачі усного мовлення на письмі.

Об'єктом орфографії є орфограма.

Орфограма (від *orthos* – правильний, *gramma* – буква) – те чи інше написання в слові, яке може бути зображене різними способами, тільки один із яких правильний. Орфограма – написання, що регулюється правилом або традицією письма (визначається словником). Так, у слові *превеликий* орфограмами є буква *е* в префіксі та буква *е* в корені.

Орфограмам протиставляють **неорфограми** – написання, що визначаються вимовою. Зазвичай і ті, й інші поєднуються в одному слові. Так, наприклад, у слові *землетрус* друге й п'яте написання не визначаються вимовою, в той час як перше, третє, четверте, шосте, сьоме, восьме і дев'яте – регулюються нею. Не визначаються вимовою всі небуквені написання (разом, через дефіс, окремо). Під час письма учень або вибирає орфограму, або припускається помилки. У методичній літературі терміни орфограма й помилка трактуються як антоніми. Завдання словесника – навчити учнів вибирати орфограми на місці написань, що не визначаються вимовою.

Зміст роботи з формування орфографічної компетентності полягає насамперед у з'ясуванні переліку умов, від яких залежить вибір правильного написання слів (орфограми). Перелік цих умов подано в **орфографічних правилах**. Це особливі інструкції, якими керуються під час письма.

Виучувані в школі орфографічні правила щодо способів їх застосування умовно поділяються на три групи. До першої належать правила, які потребують розпізнавального, вибіркового й заключного етапів аналізу. До другої групи відносять правила, під час застосування яких необхідні два етапи аналізу – розпізнавальний і вибірковий, що збігається із заключним. Для застосування правил третьої групи достатньо розпізнавального етапу аналізу, який збігається з вибірковою і заключною. Врахування розпізнавальних ознак орфограм у формулюванні правил сприятиме тому,

що учні глибше усвідомлять їх суть, краще запам'ятають і засвоять спосіб застосування.

Одна з важливих передумов ефективного формування орфографічної компетентності учнів – взаємозв'язок навчання правопису з різними розділами й аспектами шкільного курсу мови. Орфографія органічно взаємодіє з усіма рівнями мовної системи. Формування в учнів правописних навичок передбачає засвоєння визначених програмою знань і вироблення вмінь з фонетики, орфоєпії, будови слова, словотвору, лексикології, морфології, синтаксису, які є базовими для становлення орфографічної компетентності, – з одного боку, і набуття спеціальних знань з орфографії, пунктуації та формування відповідних умінь і навичок, – з другого. Визначаючи місце правописних норм у структурі курсу залежно від співвідношення орфографії з тим чи іншим рівнем мови виділяють три групи правил.

До першої входять норми, що встановлюють співвідношення між звуком і буквою незалежно від місця в слові й належності до певної частини мови. Такі правила вивчаються в розділі «Фонетика. Графіка. Орфографія» (вживання букви м'який знак, апострофа, подвоєння букв, спрощення в групах приголосних, написання слів іншомовного походження). Недостатність знань з фонетики виявляється в нерозрізненні учнями звуків за місцем наголосу, в несформованості у них навичок визначати сильну і слабку позиції звуків, у неувазі до звуків у слабкій позиції та, як наслідок, у нездатності розпізнавати орфограми на слух, у поверховому розумінні звуко-буквених співвідношень, у невмінні розмежовувати звуки за твердістю-м'якістю, дзвінкістю-глухістю [2, с. 32].

Правила другої групи пов'язані з написаннями у певних морфемах безвідносно до їх належності до тієї чи іншої частини мови. Їх вивчають у розділах «Будова слова. Орфографія», «Словотвір. Орфографія» (написання префіксів, слів з чергуваннями в коренях і в суфіксах, складних і складноскорочених слів). Правильний вибір і застосування правил другої

групи потребує часткового аналізу будови слова або елементів словотвірного аналізу. Учні повинні вміти співвідносити орфограму з морфемою, у якій вона знаходиться, тобто виділяти в слові основу й закінчення, в основі – значущі частини слова, добирати спільнокореневі слова, визначати спосіб словотворення, знаходити з'єднувальні голосні. Усі зазначені вміння передбачають володіння такими базовими граматичними поняттями як основа, префікс, корінь, суфікс, закінчення, складне слово, з'єднувальний голосний, а також способами словотворення.

Третю групу орфографічних правил складають норми, які поширюються на орфограми, специфічні для кожної частини мови. Вони вивчаються в розділі «Морфологія. Орфографія» (написання закінчень і суфіксів іменників, прикметників, дієслів, написання разом і окремо). Щоб грамотно писати, під час опрацювання морфології учні повинні оволодіти такими вміннями й навичками: визначати граматичні ознаки частин мови – рід, число, відмінок прикметників; визначати неозначену форму дієслова, спосіб, час, особу, число, дієвідміну; розпізнавати дієприкметники, дієприслівники, дієприкметники теперішнього й минулого часу тощо. Взаємозв'язок орфографії та морфології відображений у формулюванні більшості орфографічних правил. Так, при написанні закінчень іменників беруться до уваги відміна, число й відмінок, при написанні закінчень прикметників – рід, число й відмінок, дієслів – дієвідміна, число й особа. Написання разом, через дефіс та окремо групуються за граматичними розрядами слів. Недостатня сформованість в учнів навичок розмежування типів відмінювання іменників утруднює перевірку написання ненаголошених відмінкових закінчень, визначення відмінків іменників, постановку відмінкових питань, розпізнавання відмінкових форм тощо. Написання ненаголошених закінчень не пов'язується з написанням ненаголошених голосних у корені. І те й інше не пов'язується з сутністю мовного явища (єдність морфеми, однакова передача на письмі того самого закінчення). Це свідчить про розпорошеність у свідомості учнів окремих правил, їх

неспіввіднесеність із сутністю граматичного явища. Морфологічний характер української орфографії потребує більш органічного внутрішнього зв'язку. Він може бути встановлений за умови, якщо учні усвідомлять морфологічний характер орфографії, її обумовленість граматичним ладом мови.

Робота з формування орфографічної компетентності в закладі загальної середньої освіти здійснюється поетапно: I етап – 1-4 класи; II етап – 5-7 класи; III етап – 8-9 класи; IV етап – 10-11 класи [2, с. 34].

Для кожного етапу визначені свій зміст навчання орфографії та специфічна методика.

На першому етапі навчання орфографії (1-4 класи) у молодших школярів формуються такі основні вміння:

- 1) списувати без помилок;
- 2) передавати на письмі слова, написання яких відповідає вимові;
- 3) відрізнити орфограму від неорфограми (практично, без уживання терміна);
- 4) знаходити в словах орфограму (в межах вивченого матеріалу);
- 5) правильно писати широковживані слова з орфограмами, що вивчаються в початковій школі.

На другому етапі (5-7 класи) здійснюється системна робота з орфографії: передбачається засвоєння ключових орфографічних понять і правил, формуються основні орфографічні вміння й навички.

На третьому етапі (8-9 класи) відбувається закріплення і вдосконалення орфографічних умінь і навичок у зв'язку з вивченням синтаксису і пунктуації.

На останньому, четвертому, етапі (10-11 класи) знання, вміння й навички з орфографії шліфуються в контексті опанування культури мови і стилістики, узагальнення й систематизації вивченого за курс основної і старшої школи.

РОЗДІЛ 2.

ОСНОВНІ ФОРМИ І МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ОРФОГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Формування орфографічної компетентності – це тривалий процес, що потребує поєднання різних форм організації навчання та методів роботи. На уроках української мови з метою формування орфографічної компетентності доцільно використовувати аналітичні завдання, різні види списування, конструктивні вправи, різні види диктантів.

Аналітичні завдання включають: спостереження над мовним матеріалом; знаходження й розпізнавання орфограм і пунктограм, їх аналіз, визначення виду; підкреслення орфограм, пунктограм; виписування й обґрунтування написань, їх класифікація, добір власних прикладів; механічне неускладнене списування, письмо з голосу; орфографічний та пунктуаційний розбір; робота зі словником та ін. Текст вправи при цьому практично не зазнає змін. Так, під час опрацювання правопису прислівників у 7-му класі доцільно практикувати завдання і вправи на спостереження, які передбачають аналітичні дії: зіставлення прислівників та поєднань прийменників з іменником; їх аналіз із погляду називання конкретних предметів, явищ і чогось невизначеного, загального: надання можливості вставити означення між прийменником і словом; висновок щодо розрізнення прислівників та однозвучних поєднань прийменника з іменником. Аналіз задіяний також у завданнях і вправах конструктивного, синтетичного і продуктивного (творчого) характеру – у вільних диктантах, переказах і творах

Механічне (неускладнене) списування з готового тексту (зазвичай побуквене або поскладове) полягає в точному, без будь-яких відступів (їх вважають помилками), відтворенні, копіюванні учнями слів, речень і невеликих текстів. Таке списування не передбачає зв'язку зі значенням, зі смислом, тобто, активної мисленнєвої діяльності. Визнаючи недостатню ефективність простого списування на всіх етапах навчання, методисти

водночас наголошують на необхідності застосування цього прийому в початковій школі та в 5-му класі основної ланки.

Ускладнене списування передбачає процес осмислення й усвідомлення учнями списуваного і полягає у виконанні граматичних і стилістичних завдань. Цей прийом навчання використовують у роботі над багатьма правописними темами.

Ускладнене списування має кілька варіантів: списування з додатковим завданням (виділити у тексті частини слова, орфограми чи пунктограми, розділити слово на частини – морфемі – або розбити на склади, вказати перевірене слово, надписати граматичну форму тощо); з відновленням тексту (вставити пропущені букви, дописати частини слів, цілі слова, речення); зі зміною тексту (замінити особу займенника, час дієслів тощо); вибіркоче (з цілісного тексту виписати слова з певними орфограмами або речення із заданими пунктограмами).

Списування за запитаннями належить до активних видів роботи і полягає в знаходженні учнями відповідей на запитання за змістом знайомого тексту й виписуванні відповідних його частин. Цей процес супроводжується внутрішнім промовлянням, що сприяє закріпленню навичок правильного письма.

Важливим прийомом формування аналітичних дій є **орфографічний/пунктуаційний розбір**, який має здебільшого вибіркочий, цілеспрямований характер і пов'язаний з аналізом та обґрунтуванням написань для кращого усвідомлення й запам'ятовування їх учнями. Розбір може бути повним (якщо розглядаються всі наявні у слові чи в тексті орфограми/пунктограми) та частковим (вибіркочим), який дає змогу закріпити щойно вивчену орфограму/пунктограму або кілька, згрупованих за певною ознакою (фонетичною, словотвірною, морфологічною, синтаксичною) [2, с. 42].

Розбір проводиться в усній чи письмовій формі здебільшого колективно. Він може мати і автономний характер. У цьому разі розбір

виступає як окремий самостійний вид вправ з орфографії (пунктуації). Це має місце під час аналізу готового тексту в правописному аспекті. Слід відзначити переважно супутній характер розбору, який органічно входить в систему правописних завдань і вправ (так, пунктуаційний розбір може бути складником синтаксичного). Як вид роботи, він особливо ефективний у передтекстових та післятекстових завданнях під час аналізу насичених орфограмами і пунктограмами текстів.

До аналітичних вправ належить також *робота зі словником*. Вона сприяє попередженню й подоланню правописних труднощів, розвиткові орфографічних навичок, набуттю грамотності загалом. Така робота культивує уважність до слова, орфографічну пильність, уміння аналізувати звуко-буквений склад слова й адекватно відтворювати його на письмі; дає можливість учням закріпити в пам'яті не регульовані правилами важко засвоєвані написання; дає змогу вчителю урізноманітнювати прийоми правописної роботи як на уроці, так і в позаурочний час. На жаль, попри важливу роль у вдосконаленні правописної культури суспільства, робота зі словником має випадковий характер і не стала органічною складовою навчального процесу. Тому необхідно виховувати в учнів життєву потребу користуватися словником, формувати навички роботи з ним через спеціальні завдання і вправи.

Дидактична суть *методу завдань і вправ* полягає у виробленні мовних умінь і навичок на основі спеціально розробленої комплексної системи завдань і вправ, спрямованої на поетапне формування в учнів відповідних умінь і навичок (у нашому разі – правописних) та контроль ефективності цієї роботи.

Одним із ефективних методів удосконалення орфографічної компетентності школярів є *конструктивні вправи*. На відміну від аналітичних вправ, конструктивні забезпечують відновлювально-перетворювальну діяльність учнів на рівні слів (словоформ), словосполучень, речень і тексту, де потрібно щось вставити, вилучити, замінити, змінити,

перебудувати, переставити, утворити тощо. Конструктивні вправи передбачають: активне списування з виділенням, підкресленням орфограм, пунктограм, вставлянням букв та розділових знаків на місці пропусків; вибір одного з варіантів; виписування прикладів із певними орфограмами/пунктограмами; групування слів із заданими орфограмами; дописування слів; зміну граматичної форми; синонімічну заміну; перевірку правильності написань за словниками (зокрема й електронними), добір власних прикладів на вивчене правило; письмо з голосу (диктанти – попереджувальний, «Перевіряю себе», вибіркового, коментоване письмо); вставки, включення/виключення (звертань, вставних слів, прямої мови тощо); поширення речень (наприклад, однорідними членами); завершення речень; придумування початку речень; перебудову речень; складання речень із заданими характеристиками; розв'язання проблемних задач тощо.

До конструктивних вправ належить *орфографічне редагування, моделювання, переклад, синтетичне конструювання* та ін. Під час виконання конструктивних вправ школярі водночас глибше пізнають значення слів, вводять їх до активного лексикону, що в кінцевому результаті збагачує словниковий запас учнів. Чим багатший словник учня, тим чутливіше та проникливіше він бачить світ, точніше сприймає прочитане й почуте, вільніше висловлюється – і, таким чином, йому легше виробити навички грамотного письма [4].

Орфографічне редагування як навчальна вправа полягає в тому, що учні, проаналізувавши вихідний мовний матеріал, вносять у нього певні зміни. Одним із завдань навчального редагування, яке підпорядковане опрацюванню конкретної лінгвістичної теми, є виправлення орфографічних помилок.

Виявлення і виправлення помилок, з'ясування їх причин переконливо доведе практичну значущість опрацьованої теми, посилить інтерес до матеріалу, що, безумовно, сприятиме й попередженню подібних помилок у власному мовленні учнів. Наприклад:

1. Знайти помилкові написання слів та виправити їх.

Зів'ялий, в'юнкий, під'їхати, розїзд, моркв'яний, тьмяний, в'ялий, мавп'ячий, мятний, торфяний, св'ятковий, дитясла, здоров'я, цвах, зоря.

2. Відредагувати текст, виправивши помилки у переносі слів із рядка в рядок.

Японська школа оранжування квітів – ікебана (виникла у XII – XIII ст.) – тепер має великий вплив у всьому світі. Ікебана вимагає, щоб у букеті не губилась краса жодної квітки. Квітів береться небагато. Букет чи композиція в основному складається з трьох елементів. Це можуть бути, крім квітів, і сухі гілки, ягоди, фрукти, навіть пір'я. Наприклад, у букеті, складеному в стилі ікебани, восени чи взимку можна використати калину, горобину, сріблястий полин, хвойні гілки, колоски тощо. Квіти зі стеблами різної висоти розташовуються вільно, як у природі (З журналу).

Для орфографічного редагування, наприклад у 6 класі, добираються тексти, насичені відповідними орфограмами. Цю роботу слід виконувати лише після повного засвоєння учнями правописного матеріалу, інакше вони не зможуть виявити помилки. Наприклад, після вивчення орфограми «Закінчення -а (-я), -у (-ю) в родовому відмінку однини іменників чоловічого роду II відміни» учням можна запропонувати відредагувати такий текст:

Осінній дощик тихо грає свою сумну мелодію, а люди слухають її, накрившись різнокольоровими парасольками, як клаптиками барвистого літа. Та чи завжди ці захисники від доща і сонця були з нами? І звідки в нашій мові взялося це дещо дотепне слово – парасолька? Слово це прийшло до нас із французької мови через польську. Саме французи винайшли такий атрибут жіночого гардероба, який захищав ніжну шкіру обличчя від пекучого сонця, адже пара – з італійської «захищати», а сол – корінь, що означає «сонячний». Спочатку парасольки були зроблені з мереживу, шовку, атласа, а вже потім стали вироблятися з водостійкої тканини, щоб захищати від доща. Сьогодні ми вже не уявляємо нашого життя без парасольки, яка стала не лише необхідною частиною гардероба, але й

помічником у створенні власного стиля та іміджа – ділового, гламурного, авангардного (З журналу).

Учням можна запропонувати пошукові завдання на редагування: самостійно знайти і виправити помилки у титрах до телефільмів, у газетних статтях, афішах, рекламних проспектах і т. ін. Однак учителям не слід перевіряти якість виконання цих завдань. Незважаючи на те, що переклад як навчальна вправа давно відомий у методиці навчання мови, однак, на наш погляд, його недооцінюють у сучасній школі. Так, вправи на переклад у чинних шкільних підручниках для 5–7 класів становлять лише 8 %. Під час перекладу особливе значення має точне відтворення тексту оригіналу та формування у школярів умінь передавати думки засобами іншої мови. Цей вид вправ стимулює розвиток зв'язного мовлення учнів шляхом свідомого застосування лексичних і правописних засобів.

Переклад-дослідження вимагає виконання складних розумових операцій: вибору з-поміж мовних одиниць найточніших і найприйнятніших. Виконуючи вправи на переклад, учні здобувають знання про системи двох мов шляхом порівняльного аналізу; використання перекладу-дослідження в цьому випадку є реалізацією принципу свідомого засвоєння школярами теорії мов. Під час порівняння увага учнів зосереджується на специфічних особливостях обох мов, які поза цим процесом не привертають їхньої уваги і сприймаються механічно. Зіставлення структури мови, що вивчається, з рідною завдяки перекладу-дослідженню створює уявлення про структурну специфіку мов, висвітлює причини помилок і цим забезпечує підвищення мовної та мовленнєвої компетенції школярів. Для навчального перекладу-дослідження можна використати таку вправу:

Перекласти подані слова українською мовою, порівняти вживання орфограми «Літери *u* – *i* в словах іншомовного походження» в обох мовах. *Directeur, discipline, dialogue, institut, appetit, princite, pilute, film, firme, archives, attribut, dictee, regime, cirgue, prestige, chirurgien, president, tennis, classicisme, information.*

Орфографічне моделювання передбачає роботу з правописним матеріалом, смислове опрацювання одиниць мовлення, стимулює пізнавальну активність і самостійність учнів.

Наводимо зразки вправ творчого моделювання.

1. Від поданих дієслів утворити іменники з абстрактним значенням, пояснити вживання подвоєних літер.

Написати, читати, тремтіти, ліпити, малювати, водити, забути, знати, здобути, жити, ходити, визволити, значити, креслити, мовчати.

2. Продовжити приказки та прислів'я, пояснити правопис не з дієсловами.

Під лежачий камінь Чужому лихові Чужим розумом Диму без вогню (Не) кажи (не) вмю Чого навчився

3. Умотивувати розділові знаки, пояснити написання виділених слів. *Та все ж у своїм письмі Катерина Білокур-письменниця найближча до народних казок, легенд, переказів, повір'їв, пісень і дум: саме такі художньо обдаровані натури їх і склали, а вже інші таланти з народу, передаючи з уст в уста, відгранювали. У листах Катерина Василівна бере в полон не лише незвичайним своїм життєписом, а й подиву гідним огромсвітом, у якому багато місця для роздумів про сутність митця і його поезії, про витоки лабораторії творення...*

Синтетичне конструювання як вид мовленнєвих вправ передбачає розвиток навичок будувати речення, тексти відповідно до мети й умов висловлювання. Ці вправи ґрунтуються на синтезуванні поданих слів, словосполучень у зв'язний текст. Зокрема, використовуючи опорний матеріал, учні створюють власні висловлювання. Наприклад, конструювання власного тексту «Почаївська ікона Божої Матері як одна з найдавніших святинь Волині» можна провести, скориставшись такою опорною схемою:

1. Оберіть початок з-поміж поданих варіантів:

Ікона Почаївської Божої Матері вражає особливою проникливістю образів та неперевершеною художньою майстерністю. Написана вона на

липовій дошці олійними фарбами у візантійському стилі. На іконі в Божої Матері на правій руці Предвічне Немовля, а в лівій – плат. Ним Богородиця прикриває ноги Сина. Божя Матір зображена майже у півпостаті, у три четвертому повороті вправо.

Або: Почаївська ікона Божої Матері відома в усьому православному світі. У 1559 році грецький митрополит Неофіт, подорожуючи по Київській Русі, проїжджав через Волинь і зупинився у маєтку Орлі (нині Вірля), що неподалік від Почаєва, у домі поміщиці Анни Гойської. У замку благочестивої боярині завжди були раді нежданому подорожньому, приймаючи його добродушно і по-християнськи. Вражений сердечним прийомом, архієпископ дарує Анні свою іменну ікону Божої Матері, беручи натомість у рідну Візантію тепло спогадів про гостинність Волинської землі. Це і є Почаївська ікона Божої Матері (З журналу).

2. Для детального опису скористайтеся тематичним словничком, використайте складні прикметники, поясніть їх правопис.

Техніка і матеріали: липова дошка, олійні фарби, візантійський стиль.

Образ Божої Матері: лик довгообразий, рожево-вохристої карнації; суворий, ніби проникає в серця людей і спонукає до служіння Богові; викликає почуття високої благоговійності та душевного трепету; голова нахилена у бік Христа; на голові золотосяюча корона; німби круглі, позолочені; напіввигнуті високі брови; відтінені повіки; ніс рівний, прямий; уста червоні, повні; одяг розкішні шати, вишукане вбрання.

Образи святих навколо ікони: праворуч – пророк Ілля, мученик Міна; ліворуч – первомученик Стефан, преподобний Авраамій; знизу – великомучениця Катерина, мучениці Параскева, Ірина.

Тло та обрамлення ікони: тло ікони вкрите позолотою; колірна гама надає образу святкової монументальної урочистості; обрамлення пишно декоративне, з прозора-білими перлинами, коштовним камінням червоногарячих, темно-синіх, насичено зелених кольорів.

Експонування: *Свято-Успенська Почаївська лавра; музей Волинської ікони.*

Призначення: *дарує зцілення; посилає Божу благодать.*

Отже, конструктивні вправи і завдання спрямовані на те, щоб узагальнити і закріпити правописні вміння і навички школярів та стимулювати усвідомлення орфографічних закономірностей. Ефективному удосконаленню орфографічної грамотності учнів сприяють такі види конструктивних вправ, як орфографічне редагування, переклад, орфографічне моделювання, синтетичне конструювання та інші.

Вправи на вписування пропущених букв – чи не найпоширеніші в практиці формування орфографічної компетентності. Важливе місце в системі правописних вправ посідає ускладнене списування, пов'язане з аналітичними або конструктивними діями. У вправах типу ускладненого списування засвоювана правописна дія знаходиться в центрі уваги. Пропуски слугують сигналом про необхідність застосувати правило, сприяють граничній мобілізації учнів до його усвідомленого застосування (на відміну від інших видів вправ). Така практика виправдана багаторічним позитивним досвідом використання вправ на заповнення пропусків. З огляду на їх відірваність від опори на вимову вправи на вставку пропущених букв слід підкріплювати роботою з удосконалення вмінь диференціювати звуки на слух і правильно відтворювати їх у складі слів як у сильній, так і в слабкій позиції [2, с. 48].

Вправи конструктивного типу доцільно виконувати на матеріалі окремих слів і словосполучень, оскільки переписування текстів потребує значних непродуктивних часових затрат. Залучення невеликих за обсягом зв'язних текстів доречне лише за умови комбінування роботи щодо заповнення пропусків чи зміни граматичної форми слів із завданнями мовленнєвого плану

У системі правописних вправ відомі апробовані практикою різні види диктантів.

Диктант – вид письмової роботи, під час якої учні самостійно, без сторонньої допомоги й опори на будь-які допоміжні засоби (посібник, дошку), записують озвучений учителем текст, керуючись тільки здобутими раніше знаннями, засвоєними правилами і сформованими вміннями й навичками [3, с. 4].

У практиці навчання орфографії поширені диктанти таких видів: *попереджувальний; пояснювальний; вибірковий; словниковий; зоровий (самодиктант); творчий (у різних його варіантах); контрольний*. Усі названі види диктантів суто навчальні, за винятком останнього, який виконує переважно функцію контролю.

Попереджувальним називають диктант, під час проведення якого учні пояснюють написання у диктованому вчителем тексті перед його записом. Пояснення може бути як вибіркоким, коли обґрунтовуються окремі написання, так і повним, – тоді з'ясуванню підлягають усі складні й сумнівні випадки. Попереджувальний диктант – один із найефективніших і найчастотніших видів роботи з орфографії. Він має такі переваги: активізує увагу, розумову діяльність; сприяє розвиткові аналітичного мислення, навичок свідомого самостійного письма; універсальний щодо етапів навчання і попередження помилок; виробляє уважність, привчає слідкувати за правильністю письма. Слід зазначити, що попереджувальний диктант малопридатний щодо пунктуації об'ємних речень. Це спричинено необхідністю утримувати в пам'яті значні за обсягом синтаксичні конструкції, що утруднює їх аналіз, навіть за умови належного знання правил учнями. Синхронізувати запис диктованого тексту з його правописним поясненням дає змогу коментоване письмо, або диктант із коментуванням, що посідає проміжне місце між попереджувальним і пояснювальним диктантами. Учитель диктує текст пореченнево, а учні в процесі письма почергово уголос аналізують і пояснюють сумнівні та складні випадки правопису. Це сприяє сві домому застосуванню правил і скорочує часовий проміжок між попередженням помилок та письмовою фіксацією тексту/

Пояснювальний диктант відрізняється від попереджувального тим, що обґрунтування написань відбувається не перед записом диктованого тексту, а після нього. Запис доцільно робити паралельно на дошці та в зошитах. Це дасть можливість однокласникам після фіксації кожного речення звірити записи, проаналізувати орфограми і пунктограми, пригадати правило, виправити помилки, навести аналогічні приклади, що підтверджують правило. Пояснювальний диктант можна застосовувати під час вивчення однієї або кількох правописних тем. Методична цінність такого диктанту полягає в тому, що його проведення потребує: більшої самостійності учнів, які самі вибирають правильне написання; пояснення написань у поєднанні з аналізом тексту щодо його змісту і форми, зокрема правописного оформлення; мотивування необхідності конкретного варіанта написання, формулювання з пам'яті правила; активної роботи класу. Пояснювальний диктант дає можливість учителеві опитати на уроці більшість учнів.

Методика проведення *вибіркового диктанту* визначається його назвою. Від інших видів диктантів він відрізняється тим, що учень записує не увесь текст, а лише ті його елементи (слова, словосполучення, речення), де є потрібні орфограми чи пунктограми. Характер вибірових записів залежить від специфіки мовних фактів, явищ і закономірностей. Так, окремі слова виписують, якщо орфограми наявні в коренях, префіксах і суфіксах, а також у разі їх написання з великої букви. Прикметники та дієприкметники зазвичай виписують разом з іменниками, дієслова – окремо, іменники – з дієсловами. Вибірковий диктант доцільно проводити на етапі закріплення знань систематично з огляду на його короткотривалість. Як один із найбільш цілеспрямованих, найекономніших у часі та найефективніших, вибірковий диктант дає можливість сконцентрувати матеріал, що становить правописний інтерес, розвантажити учнів і водночас зосередити їх увагу на головному, мобілізувати розумову діяльність; розвиває здатність аналізувати звукову та морфемну будову слова і вже по ходу читання вибирати на слух потрібне слово. Однак використання вибірового диктанту обмежується закріпленням

орфограм, які не залежать від контексту. Це ненаголошені *е, и* у коренях слів; апостроф; м'який знак; *йо, во; е, и, з, с* у префіксах, подвоєні букви, дефіс.

Словниковий диктант передбачає записування орфографічно актуальних слів (за одним із варіантів – у заданій формі) й обґрунтування їх написання. Він доцільний при вивченні правопису відмінкових закінчень іменників, прикметників, числівників, займенників, особових закінчень дієслів. Ефективність словникових диктантів забезпечується їх економністю в часі, сконцентрованістю орфограм, систематичним проведенням на початку або наприкінці кожного уроку. Недоліком диктантів цього виду вважають те, що написання кожного наступного слова підказується попереднім [3, с. 5].

Зоровий диктант, або самодиктант, ґрунтується на зоровому сприйманні й запам'ятовуванні. Його суть полягає в тому, що учень перед записуванням тексту з голосу вчителя або з пам'яті уважно вивчає його, зосереджуючи увагу на виучуваних орфограмах і пунктограмах, обґрунтовує їх за допомогою правил. У разі потреби він повторює відповідний теоретичний матеріал, а закінчивши роботу, звіряє свій запис із текстом. Зоровий диктант (самодиктант) доцільний під час вивчення не регульованих правилами традиційних написань, слів, що перевіряються за словником. Їх засвоєння залежить не від вимови, а від запам'ятовування візуального образу, буквеного складу слова. Завдяки зоровому диктанту збагачується лексичний запас учнів, розвиваються навички правильної вимови й написання слів, формуються пунктуаційні навички, вміння аналізувати смисл і структуру речень, удосконалюється синтаксичний лад мовлення.

Диктант «Перевіряю себе» надає можливість кожному учневі під час письма у сумнівних випадках або в разі недостатнього засвоєння вивчених раніше правил консультиватися в учителя щодо нормативного написання того чи іншого слова, постановки розділового знака. Правильно написані орфограми чи пунктограми учень підкреслює, і якщо подібних помилок надалі не допускає, то це означає, що правило засвоєне. Водночас помилка, допущена незважаючи на роз'яснення вчителя або через неуважність,

оцінюється суворіше, ніж звичайно. Диктант «Перевіряю себе» призначений для розвитку в учнів звички вимогливо й систематично контролювати себе під час письма. Попри свою назву він переважно навчальний і проводиться на всіх етапах опрацювання теми. Методична цінність диктанту в тому, що він мобілізує учнів у процесі письма, актуалізує знання, робить їх більш усвідомленими, привчає застосовувати на практиці; розвиває навички самоконтролю.

Письмо з пам'яті, або розучений диктант, існує у двох варіантах. У першому учні записують заздалегідь завчений із правописною метою текст; у другому – відомий текст (це може бути вірш або уривок із курсу літератури, вивчені з іншою метою). Написанню диктанту передують ретельний добір високохудожніх поетичних рядків або прозових уривків, що містять потрібні орфограми й пунктограми; самопідготовка учнів, що включає правописний аналіз тексту зі зверненням у разі потреби до довідкової літератури. Письмо з пам'яті ефективно для засвоєння не регульованих правилами орфограм, які ґрунтуються на зоровому сприйманні. Розучений диктант сприяє збагаченню учнівського словника завдяки засвоєнню складних написань, розвиває мовлення, орфографічну й пунктуаційну пильність, пам'ять, самостійність.

Вільний диктант – вид роботи, за якого вчитель читає невеликими частинами текст, а учні записують його так, як запам'ятали, довільно, зберігаючи логіку викладу і намагаючись передати головне, зміст кожного уривка й висловлювання в цілому. Вільний диктант призначений переважно для розвитку зв'язного мовлення учнів, готуючи їх до переказу, й лише умовно розглядається як правописна вправа. Для такого диктанту добирається текст, насичений виучуваними орфограмами (пунктограмами). Слід, однак, мати на увазі, що з огляду на специфіку виду диктанту, його статус вільного, вірогідність уведення учнями у власний текст слів з потрібними правописними явищами невисока. У разі ж, якщо вчитель зобов'яже учнів включати у довільно записуваний ними текст конкретні слова із заданими орфограмами, а тим більше речення із певними

пунктограмами, вільний диктант втратить свою методичну цінність як для розвитку мовлення, так і для навчання правопису, оскільки буде зведений до списування з дошки.

Вільний диктант перебуває на суміжжі із завдання і вправи творчого, комунікативного характеру, що забезпечують природну мотивованість навчальної діяльності, вищий ступінь самостійності учнів у засвоєнні знань, умінь і навичок. Вправи цього типу передбачають створення учнями різнорівневих висловлювань (складання речень, написання творчих диктантів, переказів, творів). Основною їх функціональною одиницею є речення й текст. Зазначена група завдань і вправ співвідноситься з етапом автоматизації навичок, формуванням умінь творчо застосовувати здобуті знання на практиці й використовуються на заключному етапі роботи над правописною темою. Їх застосування активізує засвоєний учнями мовний матеріал (зокрема й правописний) для вирішення комунікативних задач, результатом чого повинна стати сформована здатність до породження висловлювань з метою спілкування, спроможність включатися в реальну комунікацію [3, с. 6].

Формування та розвиток орфографічної компетентності здобувачів освіти здійснюється системно у процесі навчально-тренувальної писемної мовленнєвої практики на основі опрацювання лінгвістичної теорії. Опанування орфографічних знань сучасної правописної системи української літературної мови передбачає усвідомлене засвоєння орфографічних правил, зафіксованих у чинному Українському правописі, особливо це стосується змін 2019 р. Продуктивним, на наш погляд, є опанування й оновлення орфографічних знань здобувачів освіти шляхом упровадження:

- проблемно-інформаційної розповіді у супроводі мультимедійної презентації;
- пояснення-візуалізації;
- порівняльного зіставлення варіативного написання;
- проблемної розповіді за допомогою порівняльних таблиць;

- аналізу мовних одиниць шляхом інтерактивної взаємодії тощо.

Проблемно-інформаційна розповідь з мультимедійною презентацією

Учитель створює проблемну ситуацію (наприклад: чому пишемо «проект», але «проектуювання»?), а далі через слайди, схеми та приклади підводить учнів до правила.

Результат: формується усвідомлене розуміння правописних норм; розвивається вміння пояснювати написання, а не просто запам'ятовувати.

Пояснення-візуалізація

Правило подається через алгоритм або схему (наприклад, написання не з різними частинами мови).

Результат: учні краще структурують знання; зменшується кількість механічних помилок; формується навичка користування алгоритмом під час письма.

Порівняльне зіставлення варіативного написання

Учні порівнюють правильні й помилкові варіанти написання (проект – проект, пів яблука – пів'яблука тощо), визначають нормативність, пояснюють правило.

Результат: розвивається орфографічна пильність; формується здатність розпізнавати й виправляти помилки.

Проблемна розповідь із використанням порівняльних таблиць

У таблиці зіставляються випадки написання (наприклад, спрощення в групах приголосних: щастя – щасливий, тиждень – тижневий).

Результат: учні самостійно виводять закономірності; формується аналітичне мислення; підвищується рівень довготривалого запам'ятовування.

Аналіз мовних одиниць шляхом інтерактивної взаємодії

Робота в парах або групах: редагування текстів із помилками, орфографічні квести, онлайн-тести, мовні ігри.

Результат: формується практичне застосування правил; підвищується мотивація; розвивається самоконтроль і взаємоконтроль.

РОЗДІЛ 3.
ДОБІРКА ВПРАВ ІЗ ФОРМУВАННЯ
ОРФОГРАФІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
5 КЛАС

Повторення вивченого в початкових класах

Робота в групах.

1. Висловлюючись по черзі, здійсніть уявну подорож у країну без орфографії; опишіть несподіванки, які можуть чекати на вас, і пригоди, в які ви можете потрапити.

Синтаксис і пунктуація

Робота в групах.

2. I. Розіграйте полілог за ситуацією.

До юнака підійшли троє знайомих. Перший запитав: «Як ти закінчив школу?» Другий сказав: «Як, ти закінчив школу!» А третій попросив: «Розкажи, як ти закінчив школу».

II. Як реагував юнак у кожному з трьох випадків? Обговоріть, чи відрізняються і як саме наведені репліки за змістом, будовою, інтонацією, розділовими знаками. Сформулюйте свої висновки й оприлюдніть їх.

Речення

3. I. Прочитайте жартівливий вірш (мовчки). Скажіть, що потрібно зробити, щоб краєвид не видавався таким дивним. Де потрібно ставити кому?

Дуже дивний краєвид:

річка за вікном

горить,

чийсь котедж

хвостом махає,

песик

з рогатки стріляє,

хлопчик

ледь не з'їв був мишку,

кіт в саду
читає книжку,
дід Матвій
влетів у вікно,
горобець
схопив зерно.

А мораль усім відома:
як багато важить кома.

II. Запишіть виправлений текст, обґрунтуйте розділові знаки.

4. Спишіть речення, підкресліть у них підмет і присудок. Визначте види речень за будовою, поясніть розстановку розділових знаків.

1. Сонце пробило у хмарах вузьку ополонку, яскравим променем стрельнуло на левади (*Григір Тютюнник*). 2. Сонце сяє, пташки щебечуть, бджоли гудуть (*Б. Грінченко*). 3. Минали роки, росли діти (*Григорій Тютюнник*). 4. Коли він зайшов у хату, Сергій уже спав. 5. Віконечко раптово замережилось краплинками дощу, і так само раптово дощ припинився (*З тв. О. Іваненко*).

Речення з однорідними членами

5. I. Прочитайте мовчки текст із пропущеними розділовими знаками; з'ясуйте значення незнайомих слів.

Мальовничі схили річки. Колись чорніли по схилах праліси Київської Русі. Річка тече ліниво повилася лукою утворила затоки й плеса вигрівається під сонцем. Яблуні сторукі крекчуть під центнерами антонівки шафранки кальвілю. Сливи мерехтять бузковими плямами в гущині листя. Золоті стоги мріють на сонці з чотирьох боків села (*За Ю. Яновським*).

II. Відомо, що в тексті 5 пунктограм. Установіть їх. Доберіть заголовки і спишіть текст, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки.

6. Прочитайте пари речень. З'ясуйте й поясніть, чим схожі речення в кожній парі та яка між ними відмінність; обґрунтуйте розділові знаки.

1. Будинки вулиці залиті світлом. – Будинки, вулиці залиті світлом.

2. Сніг покритив усі дерева, кущі, тротуари. – Сніг покритив усе: дерева, кущі, тротуари.

7. Спишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Цвітуть і трави на леваді. Он їх скільки і голубим цвітуть і білим і рожевих квітів багато. 2. За вербами кущі калина бузина порічки а то й просто верболіз (*Із тв. Є. Гуцала*). 3. Скрізь у саду в полі у лісі панував осінній спокій (*Г. Терещенко*). 4. Сходило сонце. Вода і гори і небо все було пурпурним (*В. Дрозд*).

8. Поширте речення (письмово), додаючи до узагальнювального слова однорідні члени і зберігаючи наявний порядок слів; обґрунтуйте розділові знаки.

1. Багато цінних видів тварин водиться в заповіднику Асканія Нова. 2. Скрізь вирувало життя, схоже на дивовижну казку. 3. Тільки нам трьом було доручено виконати це важливе завдання [2, с. 58].

Речення з вставними словами

9. Прочитайте пари речень. Чому ті самі слова в одному випадку виділяються комами, а в іншому – ні?

1. Роззолочена сонцем хмара здається казковим палацом. – Я, здається, забув зарядити мобільний телефон. 2. Сусіди кажуть, що Петро з сім'єю поїхав на дачу. – Олександр, кажуть, одружився.

10. Спишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Поясніть пунктограми.

1. Я звісно більше слухав а дядько говорив. 2. Нас мабуть шукатимуть. 3. А може воно й не так було? 4. Здавалося то змії, – такий, як у казках (*Із тв. Б. Грінченка*).

11. Складіть і запишіть речення з поданими вставними словами так, щоб вони вживалися: а) на початку; б) в середині; в) у кінці речення. Поясніть, що виражають вставні слова, обґрунтуйте орфограми.

На щастя, мабуть, на жаль, на мою думку.

Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія

Ненаголошені голосні *е, и*, що перевіряються наголосом

15. Запишіть за зразком, додаючи до кожного слова кілька спільнокореневих; поясніть орфограми.

Зразок. Здивувати – диво, дивний, дивно, дивина, дивак, здивований.

Здивувати, живе, шепотіти, вишневий, крило, твердий, стихати, замерзати, примирити, сердитий, кричати, пливти.

Ненаголошені голосні *е, и*, що перевіряються за словником

16. І. Міркуючи вголос, з'ясуйте, чому слова кожної пари звучать однаково, а пишуться по-різному. Як визначити їх правильне написання, щоб не допускати помилок?

1. *Гриби – гребі. 2. Кленок – клинок. 3. Мене – міне. 4. Пелена – пилина.*

ІІ. Складіть і запишіть речення зі словами кожної пари.

17. Спишіть речення, поширюючи їх і вставляючи замість крапок пропущені букви. Поясніть, чому речення подано парами; обґрунтуйте орфограми і пунктограми.

1. Ходили по гр..би. Гр..би обома веслами. 2. Росте кл..нок. Забив кл..нок. 3. Послухай м..не. М..не рік. 4. Прин..сла в п..л..ні груш. Не давала й п..лині впасти.

Спрощення в групах приголосних

18. Визначте «третє зайве» на основі правил орфографії; обґрунтуйте свій вибір.

Шістнадцятий. Швидкісний. Гігантський.

19. Замініть виділені слова прикметниками; словосполучення запишіть. Чи у всіх прикметниках відбулося спрощення? Чому?

Зразок. Жінка, яка всіх жаліє – жаліслива жінка.

Продукт, який приносить користь; центр області; квиток для проїзду; день, який приніс щастя; база для туристів; малюк, який любить хвостати; екран для захисту; душ із контрастом холодної та гарячої води; звістка, що принесла радість.

20. До поданих слів доберіть і запишіть антоніми зі спрощенням у групах приголосних. З трьома антонімами на вибір складіть і запишіть речення.

Зразок.1. Швидкісний. – Швидкісний трамвай тут курсує кожні десять хвилин.

1. Повільний. 2. Письмовий. 3. Сумний. 4. Журний. 5. Брехливий. 6. Ранній. 7. Нещасний. 8. Мініатюрний. 9. Частотний.

Сполучення йо, ьо

21. Спишіть речення. Прочитайте їх уголос, правильно вимовляючи йо, ьо.

Поясніть уживання буквосполучень.

1. А машина – «Волга» останньої марки (В. Козаченко). 2. Ця думка підбадьорила Семена (М. Коцюбинський). 3. У вагоні йому не спалося (В. Козаченко). 4. Розтьохкався соловейко на калиноньці (П. Грабовський). 5. Не такі вони старі, як спрацьовані та згорьовані (О. Іваненко). 6. Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок (В. Симоненко). 7. Піч розмальована півнями, квітами (В. Шевчук).

22. Поширте, закінchte й запишіть речення, ставлячи замість крапок пропущені букви. Обґрунтуйте написання.

1. С..огодні вранці.... 2. В останн..ому листі.... 3. З..омки фільму проводились у мал...вничому.... 4.... учотир..х. 5. Одного літн..го ранку.... 6. Дівчинка років тр..х.... 7....золотий медал..н. 8. Від ранн..ї весни до пізн..ї осені....

2. Поставте пропущені букви у словах

Заво..ваний, л..н, привіле..ваний, баталь..н, буль..н, в..кати, Вороб..в, кур..з, міль..н, Солов..в, л..х, с..мий, тр..х, т..хкати.

Робота в парах.

23. Друг (подруга) цікавиться вашим режимом праці й відпочинку. Розкажіть йому (їй) про це, свою розповідь запишіть. Уживайте подані слова.

Сьогодні; о сьомій; знайомий голос; з раннього віку; літньою водою; вольовий; бадьорий; упродовж трьох (чотирьох) годин; працюючий; серйозний; після останнього уроку; утрьох (учотирьох, ун'ятьох, ушістьох); у багатьох справах; пізнього вечора.

Уживання м'якого знака

24. Прочитайте вголос і відгадайте загадки. Обґрунтуйте вживання букви ь.

1. Живе – лежить, помре – побіжить. 2. Двічі родиться, а раз умирає. 3. Має гребінь – не може ним чесатися. 4. Повен хлівець білих овець. 5. Без очей – а сльози лє. 6. Розколеш лід – візьмеш срібло, розколеш срібло – візьмеш золото.

25. Спишіть, заповнюючи пропуски. Поясніть орфограми. Прочитайте речення, правильно вимовляючи м'які приголосні.

1. І блідий місяц.. на ту пору із хмари де-де виглядав (Т. Шевченко). 2. За кіл..ка хвилин двір опустів (Григір Тютюнник). 3. А діти хай грают..ся. 4. Марія куталас.. у пал..то й шарф (О. Іваненко). 5. Зненац..ка сталося щос.. надзвичайне і дивне (О. Уайльд). 6. Синіє небо, пливут.. і пливут.. по н..ому хмарини (Григір Тютюнник). 7. Рік починаєт..ся і закінчуєт..ся взимку (Я. Гоян).

26. Прочитайте речення, правильно вимовляючи звуки, м'якість яких позначено буквою ь. Поясніть уживання або неживання м'якого знака після виділених букв.

1. Князь підійшов до війська. 2. Козаки – славні стрільці, немає їм рівних. Ганьба велика, як козацька куля не вцілить, – таке рідко буває (З тв. І. Крип'якевича). 3. Тьмяно світяться вікна у маленькій хатинці (М. Коцюбинський). 4. У темнім лісі за горами зібравсь усякий звір (Л. Глібов). 5. Сіли на порожні стільці. 6. Скінчив університет, слідчим тепер. 7. Цвіли сади (З тв. А. Тесленка).

27. З'ясуйте різницю в значенні слів *сусідський* і *сусідній*. Розподіліть і випишіть слова у дві колонки: а) ті, в яких пишеться *ь*; б) де не потрібен *ь*. Поясніть написання слів; з виділеними словами складіть і запишіть речення.

Ус..мішка, дивит..ся, **с..вято**, млин..ці, віз..міть, груз..ко, л..одяник, піс..ня, **сусідс..кий**, **сусід..ній**, холодець.., ушіс..т..ох, могут..ня, відстают.., с..віт, уран..ці, Ул..яна, яблун..ка, стіл..чик, **донец..ка**, **поміч..ник**, нян..чити, **біл..ше**, **мен..ше**, автомобіл..

Вживання апострофа

28. Прочитайте прислів'я та приказки, правильно вимовляючи слова з апострофом. Як ви їх розумієте? Поясніть уживання або невживання апострофа.

1. Пташка красна своїм пір'ям, а людина – знанням. 2. Нащо й клад, коли в сім'ї лад. 3. Батьком-матір'ю не хвались, а хвались честю. 4. Добре ім'я – найкраще багатство. 5. Без здоров'я нема щастя. 6. Осінь збирає, а весна з'їдає. 7. Опеньки з'явилися – літо скінчилось.

29. Спишіть слова, ставлячи замість крапок апостроф.

1. Поясніть уживання або невживання апострофа. Прочитайте записані слова вголос.

П..еса, дев..ять, цв..ях, Мар..яна, дерев..яний, моркв..яний, р..ясно, подвір..я, повітр..я, бур..ян, бур..як, роз..яснити, п..юре, р..юмка, в..язень, пор..ядок, під..їхати, б..ється, б..язь, Лук..янівка, риб..ячий, зав..язати, зр..ячий, духм..яний, мавп..ячий, медв..яний, різдв..ний, арф..яр, вєрб..я, торф..яний, черв..як, без..ядерний, без..язикий,

2. Поясніть вживання апострофа та м'якого знака в словах іншомовного походження.

Комп'ютер, п'єдестал, інтерв'ю, прем'єр, кар'єра; П'ємонт, Донаг'ю, Руж'є, Фур'є; ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура, диз'юнкція; курйоз,серйозний; бюджет, бюрo, кювет, фюзеляж, кювет, рюкзак, Гюго; конференсьє, ательє, сеньйор, віньєтка, каньйон; В'єнтьян, Кордильєри, Ньюто́н, Віньї; Було́нь, Рафае́ль.

30. Як називаються малята цих птахів? Утворіть їх назви й запишіть за зразком. Поясніть правопис утворених слів.

Зразок. Соловей – солов'ята.

Соловей. Ластівка. Голуб. Лебідь. Горобець.

31. Від поданих іменників утворіть прикметники і запишіть парами. Поясніть уживання або невживання апострофа. Прочитайте вголос утворені прикметники.

Різдво, звір, соловей, торф, зоря, камінь, глина, мавпа, верф, трава, листя.

Написання слів із літерами г, г.

32. «Словарь української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка подає 240 слів із літерою Г. Зайдіть за покликанням на електронну версію словника: <http://hrinchenko.com/>. Випишіть слова, які вживаються в сучасній українській мові.

33. Підкресліть потрібну літеру, вибір обґрунтуйте. Виділіть слова, які залежно від значення мають два варіанти написання.

А(т/г)рус, інтелі(т/г)ент, (т/г)ортензія, (т/г)а́нок, (т/г)ату́нок, (Г/Г)омер, (т/г)едзь, а(т/г)роном, (т/г)ерго́тїти, (Г/Г)ете, (т/г)лей, (т/г)ніт, (т/г)о́гель-мо(т/г)ель, (т/г)ра́ти, (т/г)ре́чний, (т/г)ринджо́ли, (т/г)арт, (т/г)галактичний, (т/г)рунт, (т/г)у́дзик, дзі(т/г)а, дзі(т/г)лик, (т/г)аласувати, до(т/г)ори дри(т/г)ом, за(т/г)равати, про(т/г)авити.

Уживання І, И на початку слова.

34. Підкресліть потрібну букву.

Запишіть слова, які мають два варіанти написання.

Поясніть лексичне значення виділених слів.

(І/И)дея, (і/и)ндик, (і/и)нший, (і/и)род, (і/и)дол, **(і/и)нклюз**, (і/и)стина, (і/и)рій, **(І/И)ч-оба́**, (і/и)кона, **(і/и)йбе́н**, (і/и)кання, (і/и)ч – вигук, (І/И)ран, (і/и)рій, (і/и)спит, (і/и)нжир, (і/и)нколи, **ир**, (і/и)люзія, (і/и)снувати.

Подвоєння букв

35. Прочитайте вголос прислів'я й афоризм. Як ви їх розумієте? Поясніть вимову й написання виділених слів.

1. **Безділля** породжує гріх (*П. Могила*). 2. За **невміння** деруть **ремінням**. 3. **Сумління** – найкращий порадник. 4. **Життя** – як **стерня**, не пройдеш, ноги не вколовши. 5. Бездонної бочки не **наллєш**.

36. I. Спишіть, заповнюючи, де треба, пропуски. Поясніть орфограми.

Облич..я, **осін..ій**, ран..я, **радіст..ю**, змаган..я, річ..ю, щедріст..ю, нал..ю, брат..я, кохан..я, відповід..ю, **довголіт..я**, полюван..я, волос..я, сторон..ій, навман..я, кут.., попад.., свин...

II. Прочитайте записані слова, звертаючи увагу на вимову подовжених м'яких приголосних. Складіть і запишіть речення з виділеними словами. Якими членами речення стають ці слова?

37. I. За поданими тлумаченнями відгадайте слова й запишіть за зразком, користуючись довідкою. Поясніть написання слів із подовженням м'яких приголосних.

Зразок. 1. Вбрання.

1. Одяг. 2. Вироби на твердій підшві, які носять на ногах. 3. Зварені в цукровому сиропі ягоди чи фрукти. 4. Палаюча купа дров, хмизу, ломачця. 5. Тверде паливо рослинного походження, яке видобувається з надр землі. 6. Трави, лікарські рослини (здебільшого пахучі). 7. Водяна рослина з великим листям та білими або жовтими квітками. 8. Зерна, дрібні плоди рослин, призначені для посіву, посадки. 9. Передня частина голови людини. 10. Нижня дошка чи плита віконного отвору.

Довідка: лата..тя, варе..ня, насі..ня, зі..ля, вбра..ня, смі..тя, бага..тя, взу..тя, обли..ця, підвіко..ня.

II. Спишіть, заповнюючи, де треба, пропуски. Поясніть орфограми.

Без..вучний, від..áти, від..іл, в..ічливий, зав..ишки, з..áду, об..ити, роз..брóити, роз..ява, військ..омáт (військовий комісаріат), місь..кóм

(міський комітет); виверше..ий, вихова..ий, зрóbле..ий, поóра..ий, скáза..ий, спéче..ий.

Будова слова. Орфографія

Написання префіксів

38. Заповнюючи пропуски, згрупуйте й запишіть слова у дві колонки:

а) з префіксом *з-*; б) з префіксом *с-*: ...класти, ..вести, ..хвалити, ..куштувати, ..кривдити, ..ціпити, ..повзти, ..клеїти, ..різати, ..худнути, ..міряти, ..темніти, ..пуститися, ..лити, ..важити.

39. До кожного першого слова словосполучень додайте префікс *роз-* чи *без-*; утворені словосполучення запишіть. Поясніть, як змінилося значення слів.

Зразок. Платне навчання – безплатне навчання.

Совісна людина, сніжна зима, заплетена коса, сильний чоловік, хмарне небо, грамотна людина, людне місце, сердечна жінка, славний похід, вітряна погода.

40. У словосполученнях замініть прикметники синонімами з довідки й запишіть, вставляючи пропущені букви. Правильна відповідь, тихі кроки, широкі простори, тиха погода.

Довідка: бе..межні, бе..вітряна, бе..помилкова, бе..шумні.

41. Ви збираєтесь у гості до друга. Вживаючи слова з префіксом *при-*, поясніть, як ви це зробите, якщо ваш друг мешкає: а) в сусідньому будинку; б) в іншому районі міста; в) в іншому місті. Запишіть ужиті вами дієслова з префіксом *при-*, поясніть їх правопис.

42. Поставте в словах потрібні префікси

..бїгти, ..гáрний, ..бóркати, ..будувáти, ..вáбити, ..завзятий ..крутити, ...швидшити, ..крáсний, ..звисько, ..звище.

6 КЛАС

Словотвір. Орфографія

Правопис складних слів разом і через дефіс

43. 1. Запишіть складні слова разом або через дефіс, обґрунтуйте їх написання.

Лікар/хірург, давньо/руський, семи/струнна, льотчик/випробувач, каро/окий, літак/розвідник, Пуца/Водиця, стежки/доріжки, три/денний, стоп/кран, гучно/мовець, віце/бик, вагон/ресторан, дев'яти/поверховий, небо/край, школа/інтернат, авто/ручка.

2. Складіть речення з парами слів, щоб реалізувалося написання разом/окремо чи через дефіс/окремо.

Спочатку – з початку, напам'ять – на пам'ять, вперше – в перше, зате – за те, якби – як би, щоб – що б, теж – те ж, по-сусідському – посусідському, по-перше – по перше.

3. Розкриваючи дужки, запишіть подані слова. Поясніть правопис.

Нижньо/гірський, дво/ярусний, праце/здатний, веб/сторінка, чотирьох/мільярдний, євро/ремонт, анти/вірус, пан/Європа, пан/європéйський, макро/економіка, максі/одяг, міді/одяг, мікро/хвилі, міні/блòк, флеш/інтерв'ю, преміям/клáс, супер/мáркет, нано/комп'ютер, віце/прем'єр, віце/кòнсул, екс/міністр, екс/Югославія, контр/удáр, лейб/мédик, обер/лейтенáнт, штабс/капітáн.

44. Замініть виділені фрази синонімічними складними словами і запишіть за зразком. Поясніть правопис складних слів.

Зразок. 1. Одноденна поїздка.

1. Поїздка на один день. 2. Той, хто любить працювати. 3. Подорож, яка тривала три дні. 4. Людина, яка довго пам'ятає зло. 5. Народ, який любить мир. 6. Подібний до кулі літаючий об'єкт. 7. Чоловік п'ятдесяти років. 8. Людина, яка здатна працювати.

45. Від основ поданих слів утворіть і запишіть складні слова. Поясніть лексичне значення і написання утворених слів.

Зразок. Гуртом, жити – гуртожиток.

Гуртом, жити. Два, поверхи. Рожевий, щоки. Високий, сорт. Місяць, ходити. Широкий, плечі. Золотий, коси. Далекий, зір. Земля, трусити. Сухий, фрукти.

46. Слова *супер/маркет, макро/економіка, преміум/клас, топ/менеджер* пишуться

- а) разом;
- б) окремо;
- в) через дефіс;
- г) з великої букви.

Написання слів іншомовного походження

47. I. Спишіть слова, ставлячи на місці пропусків *и* або *і*. Обґрунтуйте написання.

Д..ректор, станц..я, аквар..ум, Л..тва, оф..цер, пуд..нг, г..г..єна, дж..нси, ф..н..к, конд..ц..онер, д..пломат, в..там..ни, пон.., ав..ац..я, Велика Бр..тан..я.

II. Прочитайте вголос записані слова, правильно вимовляючи звуки. Складіть і запишіть спонукальні речення з виділеними словами.

48. Прочитайте виразно слова, поясніть їх написання. Складіть і запишіть словосполучення і речення з цими словами.

Комп'ютер, диригент, дисципліна, асфальт, вітрина, авіація, цирк, таксі, Америка, бювет, Париж, Нью-Йорк.

Робота в групах.

49. Прочитайте правило з «Українського правопису».

Створіть презентацію «Буквосполучення **th** у словах грецького походження». Буквосполучення **th** у словах грецького походження передаємо звичайно буквою **т**: *антологія, антропологія, аптека, астма, бібліотека, католицький, театр, теорія, ортодокс, ортопедія, Амальтєя, Прометей, Тєкля, Таїсія, Теодор*. У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, допускається орфографічна варіантність на зразок: *анáfема і анáтема*,

дифіра́мб і дити́ра́мб, ефі́р і ете́р, ка́федра і кате́дра, логарі́фм і логарі́тм, міф, міфоло́гія і міт, мітоло́гія, Агата́нгел і Агафа́нгел, Афі́ни і Ате́ни, Бори́сфен і Бори́стен, Демосфе́н і Демосте́н, Ма́рфа і Ма́рта, Фесса́лія і Тесса́лія та ін.

50. Прослухайте віртуальний Тренажер з правопису української мови (рубрика «Правопис *і* та *и* в незапозичених словах (загальні правила) та в основах іншомовних слів). Створіть презентацію до відповідної теми.

51. У якому рядку слово іншомовного походження написано правильно?

- а) проектувати;
- б) проєкт;
- в) проєктор;
- г) проєкція.

52. Обґрунтуйте наявність чи відсутність подвоєння в поданих словах іншомовного походження.

Баро́ко, беладóна, белетрі́стика, браві́симо, ват, гру́па, гун, фі́н;бо́нна, бі́лля, бу́лла, ві́лла, до́нна, мадо́нна, мулла́, панно́, Алла́х; і́ммігра́ція, і́ннова́ція, і́рраціона́льний, і́рреа́льний контрре́формація, сюрреа́лізм; Андо́рра, Голла́ндія, Маро́кко, Міссу́рі, Я́ффа, Джо́нні, Руссо́, андо́ррець, голла́ндський, мароккане́ць; ват, Ва́тт, бекерель, Беккере́ль, гаус, Гаусс.

53. Підкресліть потрібну літеру, вибір обґрунтуйте. Виділіть слова, які залежно від значення мають два варіанти написання.

Ка́(у/в)нас, а(у/в)діе́нція, Кра́(у/в)зе, Па́(у/в)ль, а(у/в)дито́рія, Фа́(у/в)ст, а(у/в)тенті́чний, а́(у/в)тор, на́(у/в)за, ла(у/в)реа́т, а(у/в)торите́т, ла́(у/в)ра, Ма(у/в)рита́нія, фа́(у/в)на.

Написання слів із *пів*

54. Прочитайте складні слова. Зверніть увагу на початкові букви другої частини слів і зробіть висновок, коли *пів-*, *напів-*, *полу-* пишуться зі словами разом, коли – через дефіс, а коли між ними ставиться апостроф.

1. Півсклянки, півлітра, піввідра, напівсирота, полуденний.

2. Півострів, півекрана, піваркуша, піваеродрому.

3. Пів'ящика, пів'юрби, пів'їдальні.

У якому рядку допущено орфографічну помилку?

а) пів аркуша, пів години, пів яблука, пів відра, пів міста;

б) пів зошита, пів-Києва, пів'яблука, півколо, напівоберт;

в) пів ями, пів України, пів огірка, півмісяць, півострів;

г) пів ящика, пів Європи, пів Києва, півзахист, півколо.

55. Спишіть, знімаючи скісну риску. Поясніть орфограми.

1. Вже сонце стало на вечірнім пружі, а обід тягся до полу/дня. 2. Балабуха укинув у рот одразу пів/пирога (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Я бачив світ. Я пройшов пів/Європи. 4. Мічурін запрошує кожного з присутніх з'їсти пів/яблука й пів/абрикоса нових сортів (*О. Довженко*).

56. Чи однаково ви напишете *пів/торта* й *пів/іменинного торта*, *пів/тарілки* й *пів/мілкої тарілки*, *пів/Ялти* й *пів/туристичної Ялти*? Обґрунтуйте свою думку.

Правопис складноскорочених слів

57. Утворіть і запишіть складноскорочені слова, поясніть їх правопис. Європейський Союз, Національна академія наук України, Кабінет Міністрів, Організація Об'єднаних Націй, телевізійний центр, Європейське телебачення, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, загальноосвітня школа, Генеральний штаб, туристична база, Клуб веселих і кмітливих, медична сестра.

Морфологія. Орфографія

Іменник

58. Робота в групах. І. Уявіть, що зникли імена й прізвища, а з нашої планети щезли географічні назви – островів, океанів, морів, річок, країн, міст, вулиць, станцій метро....

ІІ. Обміняйтеся думками, зробіть та оприлюдніть свій висновок про те, чи могло б людство обійтися без власних назв і обмежитися вживанням загальних.

III. За результатами дискусії запишіть свої міркування у вигляді невеликого твору-роздуму на тему «Якби раптом зникли власні назви...». У міру можливості використовуйте слова, що пишуться з великої букви.

59. З-поміж поданих сполучень слів випишіть лише ті, де слова слід брати в лапки. Поясніть орфограму.

Повноводий Дніпро, футбольний клуб Дніпро, готель Дніпро; вулиця Хрещатик, станція метро Хрещатик, ресторан Хрещатик, морозиво Хрещатик; русявий Руслан, літак Руслан; досвідчені бондарі, село Бондарі; планета Юпітер, магазин Юпітер; розцвів червоний мак, цукерки Червоний мак; лебедине озеро, балет Лебедине озеро; діти капітана Гранта, кінофільм Діти капітана Гранта; Людмила Чайка, п'єса Чайка, спорткомплекс Чайка; напій Росинка, вранішня росинка.

60. Поділіться одне з одним своїми враженнями від поїздки в київському метрополітені. Чи має метро якісь переваги над іншими видами транспорту – автобусом, трамваєм, тролейбусом, маршрутним таксі? Обґрунтуйте свою думку. Запишіть назви станцій київського метрополітену, складіть із ними речення (письмово). Поясніть правопис.

61. Вкажіть спільне й відмінне в словах *багатир* і *богатир*.

62. Спишіть, розкриваючи дужки. Позначте відмінкові закінчення іменників, поясніть їх правопис.

1. Коли займаються вогні над рідною (столиця), Дніпро ввижається мені ясною (блискавиця) (*С. Крижанівський*). 2. Пішли не (вулиця), а через яр (*Б. Грінченко*). 3. Юнак ішов (алея). 4. Спочивали вони під (груша). 5. Степ оповитий (тиша) (*Петро Панч*). 6. Господар пригощав нас власноруч приготованою (їжа). 7. Вони подорожували (Австрія та Іспанія).

63. Спишіть сполучення слів, розкриваючи дужки. Поясніть правопис відмінкових закінчень іменників II відміни та звукові зміни в деяких словах.

Каштани (Київ), вулички (Париж), бухти (Севастополь), передмістя (Лондон), палаци (Санкт-Петербург), хмарочоси (Нью-Йорк), готелі (Лодзь), крамнички (Марсель), русла річок (Тетерів та Ірпінь).

64. Спишіть речення, вибираючи з-поміж поданих варіантів потрібний за смыслом іменник. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Білявая хвилечка до побережного (каменя, каменю) горнеться (*Леся Українка*). 2. Корчма була збудована з сірого піскуватого (каменя, каменю) (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Був кінець (листопаду, листопада), і ліс стояв голий (*О. Донченко*). 4. Такого казкового (листопада, листопаду) я давно не бачив.

65. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис відмінкових закінчень іменників.

1. Син відімкнув двері своїм (ключ). 2. Він справді виглядав (велетень). 3. Ми подарували татові годинник з (ремінець). 4. Юнака пригостили смачним (борщ) і (калач). 5. Так минав день за (день). 6. Під (лікоть) у нього лежав портфель (*М. Коцюбинський*).

66. Прочитайте. Знайдіть іменники у кличному відмінку. Яку роль у реченні вони виконують? Чому мають різні закінчення? Поясніть розстановку розділових знаків.

1. Світе тихий, краю милий, моя Україно! (*Т. Шевченко*). 2. Я для тебе горів, український народде (*В. Симоненко*). 3. Чуєш, брате мій, товаришу мій (*Б. Лепкий*).

67. Запишіть подані слова в орудному відмінку однини. Поясніть звукові зміни у словах та їх позначення на письмі.

Молодь, даль, осінь, блакить, відповідь, емаль, пам'ять, біль, піч, ожеледь, розкіш, розповідь, мішень, здобич.

68. Перебудуйте речення, замінюючи називний відмінок іменників III відміни орудним. Змінені речення запишіть. Підкресліть і поясніть орфограми.

Зразок. 1. Ніч оповила землю. – Земля оповита ніччю.

1. Ніч оповила землю. 2. З моря віє свіжість і приємна вогкість. 3. Багата рослинність вкрила Австралію. 4. Ми насолоджувалися, бо осінь була тепла.

69. Спишіть, вставляючи пропущені букви. Поясніть орфограми.

Опал..ння, пробач..ння, озбро..ння, ліпл..ння, отру..ння, поверн..ння, ствóр..ння.

70. З-поміж слів випишіть тільки ті, які без *не* не вживаються. Значення виділених слів з'ясуйте за словником.

Незалежність, незнайомка, невістка, нещастя, нездара, неволя, неувага, **нежить**, недуга, необхідність, **нечепура**, невидимка, **невагомість**, негідник, **нечема**.

Робота в парах.

71. Уявіть ситуацію. Ваш друг пропонує піти в кіно. Висловіть інтерес до пропозиції товариша або неможливість прийняти її через певні обставини. На прикладі вжитих вами слів із *не* поясніть їх правопис.

72. Замініть виділені вирази синонімами з *не* й запишіть речення, перебудовуючи їх у разі необхідності. Поясніть написання іменників з *не*.

1. **Син батькового брата** цього літа вперше побував за кордоном. 2. Мисливець любив розповідати про те, **чого насправді не було**. 3. **Дитина, яка не може всидіти на одному місці**, завдавала клопоту батькам.

73. Доповніть письмово речення так, щоб з'явилося протиставлення.

Поясніть написання *не* з іменниками.

1. Не погода, а... перешкодила мандрівці. 2. Не щастя, а... допомогло йому досягти успіху. 3. Він не другом мені був, а...

74. Складіть і запишіть пари речень, у яких подані іменники писалися б із *не* разом і окремо. Поясніть орфограми.

Зразок. 1. Бабусі несила нести важку сумку. – Не сила, а розум приносить успіх.

1. Несила – не сила. 2. Неволя – не воля. 3. Незгода – не згода. 4. Неправда – не правда. 5. Необережність – не обережність.

75.1. Утворити фемінітиви. Виділити суфікси.

I. Автор, директор, редактор, поет, професор, депутат, речник, засновник, філолог, член, виборець, фотограф, капітан, майстер, фахівець.

II. Адвокат, аптекар, археолог, аудитор, біолог, викладач, генерал, експерт, делегат, диктор, дослідник, професіонал, фермер, стюард.

2. Чи правильно утворено фемінітиви в рядку

- а) перукар – перукарниця;
- б) професор – професорка;
- в) верстальник – верстальникия;
- г) директор – директриса.

76. У якому рядку всі слова написано правильно?

- а) Дікенс, Б'юкінгем, Бісмарк;
- б) Т'еккерей, Діккенс, Шерлок;
- в) Б'еккі, Стокгольм, Джексон;
- г) Діккінсон, Бекі, Текерей.

Написання та відмінювання імен по батькові, прізвищ

77. Провідмінійте прізвища, поясніть орфограми.

Гм'уря – ...

Майборода – ...

Мамаліга – ...

Панібудьласка – ...

78. Утворіть і запишіть правильно імена по батькові від поданих імен.

1. Ігор – ...

2. Василь – ...

3. Олег – ...

4. Юрій – ...

5. Микита – ...

6. Ілля – ...

7. Лука – ...

8. Григорій — ...

79. Знайдіть і виправте орфографічні помилки.

1. Олегівна

2. Сергієвна

3. Ігорьович
4. Васильовна
5. Микитович
6. Андрієвич

80. Оберіть правильний варіант

1. Звернувся до Олега / Олегу Петровича.
2. Подарунок для Марії / Марії Іванівни.
3. Дякую Сергію / Сергієві Миколайовичу.
4. Пишаюся Наталією / Наталією Василівною.

Прикметник

81. Від поданих сполучень слів утворіть і запишіть словосполучення «прикметник + іменник». Поясніть орфограми.

Зразок. 1. Вода для пиття – питна вода.

1. Вода для пиття. 2. Ведмедик із плюшу. 3. Сарафан із ситцю. 4. Подушечка з парчі. 5. Вода, зібрана після дощу. 6. Годинник із кварцом.

82. I. Спишіть, вставляючи *н* або *нн*. Поясніть орфограми.

Ю..ий, ю..ат, балко..ий, скля..ий, ці..ий, весня..ий, ра..ій, дерев'я..ий, сучас..ий, див..ий, старови..ий.

II. З виділеними словами складіть і запишіть речення.

83. Від поданих іменників утворіть і запишіть прикметники, поясніть уживання або неживання апострофа та *н* і *нн*.

З трьома прикметниками на вибір складіть і запишіть речення.

Різдво, соловей, зоря, камінь, морква, олово, дерево, хлоп'я, корова, солома, жирафа, мавпа, жаба, торф.

84. З'ясуйте значення поданих слів за словником і запишіть синонімічні складні прикметники разом із дібраними до них іменниками. Обгрунтуйте написання.

Зразок. 1. Індиговий – темно-синій.

Індиговий, лазуровий, карий, багряний, салатний, гірчичний, пурпуровий.

85. Виділені сполучення слів замініть складними прикметниками й запишіть речення; поясніть орфограму.

1. Немовля, **якому чотири місяці**. 2. Подорож **на п'ять днів**. 3. Дідусь, **якому дев'яносто років**. 4. Готель **на шість поверхів**. 5. Робочий день **тривалістю вісім годин**.

86. Користуючись довідкою, вставте пропущені прикметники у прислів'я. Поясніть, як ви розумієте ці перлини народної мудрості.

1. ... береза довше стоїть. 2. ... борщик, та ... горщик. 3. Не бійся ... ворога, а ... приятеля. 4. ... горобця на полові не здуриш. 5. Ти йому про діло, а він про козу ... 6. У... хазяїна і чоботи з ніг вкрадуть. 7. Личко ..., а розум 8. До ... небоги нема ... дороги. 9. Вночі всі коти ..., а всі корови 10. Біля ... дерева й ... горить.

Довідка: *сире, далекої, малий, сірі, мудрого, сухого, старого, скрипуча, ледачого, біленьке, дурного, добрий, маленький, любої, бурі, білу.*

Числівник

87. I. Провідмініяйте письмово сполучення числівників з іменниками і прикметниками. Числа записуйте словами. Проведіть взаємоперевірку.

15 кулькових авторучок, 60 їстівних грибів, 80 гравців збірної.

II. З одним зі сполучень слів складіть усно речення, де числівник стояв би у давальному та орудному відмінках.

88. Спишіть, вставляючи, де потрібно, м'який знак. Визначте відмінок числівників. Поясніть орфограму.

Чотир..мастами, п'ят..сот, на тр..охстах, вос..мистами, сім..сот, шіст..мастами, дев'ят..сот, вісім..сот, дев'ят..мастами.

89. I. Прочитайте текст, доберіть заголовок. Спишіть, замінюючи числа словами. Поясніть орфограми в числівниках.

На 893 кілометри розкинулась Україна з півночі на південь і на **1316** – із заходу на схід. Її площа дорівнює **603** тисячі квадратних кілометрів. За своїми розмірами Україна більша за такі держави як Англія, Австрія, Бельгія,

Нідерланди, Данія, Португалія і Швеція разом узяті. Ці 7 європейських держав могли б вільно розміститися на площі, яку займає Україна (*З газети*).

II. Провідмініайте письмово виділені числівники.

90. Спишіть речення, замінюючи числа словами. Визначте відмінок числівників, поясніть їх правопис.

1. Геронтологи стверджують, що людина може жити до 300 років. 2. 467 дітям роздали подарунки. 3. Висота найвищої в Україні гори Говерли в Карпатах сягає 2061 метра.

91. Складіть і запишіть речення, вживаючи подані словосполучення у вказаних відмінках; поясніть правопис числівників.

Шістдесят п'ять метрів (Ор.в.); триста вісімдесят чотири автомобілі (Д.в); сімсот дев'яносто сім літрів (М.в); двісті сорок вісім курсантів (Р.в.); дев'ятсот п'ятдесят шість відвідувачів (Зн.в.)

92. Провідмініайте в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках письмово числівники:

Сóрок, дев'яно́сто, сто.

93. Знайдіть помилки у відмінюванні:

Н. двісті

Р. двохсот

Д. двохстам

Зн. двісті

Ор. двоста́ми

М. ...двохста́х ...

94. Розкрийте дужки. Поставте дробові числівники у правильному відмінку.

1. До (одна друга) кілометра залишилося зовсім мало.

2. Ми дійшли до (три четверті) дороги.

3. Площа поля дорівнює (дві третіх) гектара.

4. Додайте до (п'ять восьми) літра води ще трохи соку.

5. Учні виконали близько (сім десятих) завдання.

6. Він пишається (чотири п'ятих) своєї роботи.

95. Запишіть дроби словами та складіть із ними речення.

1/2

3/5

4/7

9/10

(Наприклад: 1/2 – одна друга).

96. Провідмінійте за відмінками словосполучення:

1) одна друга сторінки

2) три четверті години

97. Знайдіть і виправте помилки.

1. Більше одна друга частини вже виконано.

2. Ми наблизилися до три четверті дистанції.

3. Не вистачає дві третіх літра молока.

4. Йдеться про одну другу кілометр шляху.

98. Напишіть невеликий твір (можна у віршах) на одну з тем: «Числівники навколо нас», «Про що знають і про що пам'ятають числівники», «Чи могли б ми обійтися без числівників?» Уживайте кількісні й порядкові, прості, складні та складені числівники у різних відмінках. Будьте готові пояснити їх правопис [2, с. 62].

7 КЛАС

Морфологія. Орфографія

Дієслово

99. Виділені слова замініть дієсловами з довідки, поясніть їх написання.

1. Батьків турбує стан здоров'я дідуся. 2. Ми тебе не примушуємо, можеш цього не робити. 3. Мандрівники не помітили, як звечоріло.

Довідка: (не)волити, (не)покоїти, (не)зчутися.

100. Прочитайте пари речень. Поясніть, чому в одному випадку не з дієсловом пишеться разом, а в другому – окремо.

1. Бабуся нездужає. – Штангіст не здужає підняти більшу вагу. 2. Негідною поведінкою хлопець сам неславив себе. – Талановитого режисера не славили – йому заздрили.

Робота в парах.

101. Поділіться один з одним, що вам учора вдалося здійснити із запланованого, а що – ні й чому. На прикладі вжитих вами дієслів із не поясніть їх правопис.

102. Прочитайте пари слів. Яке з них означає повну дію, а яке – неповну?

Випишіть дієслова з не, позначте в них префікси. Чому ці слова пишуться з не разом?

Спати – недосипляти. Бачити – недобачати. Чути – недочувати. Їсти – недоїдати. Любити – недолюблювати.

103. Подані тлумачення замініть словами з довідки й запишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання не з дієсловами.

Зразок. 1. Неволити.

1. Примушувати до чогось, заставляти робити щось. 2. Відчувати неприязнь до когось. 3. Погано себе почувати. 4. Відчувати хвилювання, тривогу, побоювання. 5. Не надавати чомусь значення, не звертати увагу на щось.

Довідка. *Не/здужати. Не/волити. Не/хтувати. Не/покоїтися. Не/навидіти.*

104. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання.

1. Був собі дід, такий старий, що вже й (не)добачав, і (не)дочував, і ледь на ногах стояв (Брати Грімм). 2. У бабусі безсоння, вона (не)досипляє. 3. Сусідський хлопець був (не)ввічливий, і його (не)долюблювали.

105. Напишіть невеликий твір на тему «Чого я не люблю». Поясніть написання не з різними частинами мови.

106. I. З'ясуйте, чи правильно записано дієслова.

Виростеш – виростиш. Будете – будите.

II. Поясніть причину розходжень у написанні дієслів у кожній парі; складіть і запишіть із ними речення.

107. Відновіть поетичні рядочки, вибираючи з-поміж поданих у дужках форм майбутнього часу дієслів потрібні й запишіть, не порушуючи законів віршування. Підкресліть і поясніть усі наявні в словах орфограми.

1. На кожнім кроці – знання, знання, інакше (будеш іти, йтимеш) ти навмання (*Д. Білоус*). 2. Скоро (будуть сходитися, зійдуться, сходитимуться) хмари у сині, дощ (буде лити, литиме, поллє) на поля золоті (*В. Сосюра*). 3. Тануть, в'януть сніги, – як крізь хмари летючі (гляне, буде дивитися, дивитиметься,) сонце блискуче, (буде усміхатися, усміхнеться, усміхатиметься,) в привіті, (буде розливатися, розіллється, розливатиметься) в блакиті (*Олександр Олесь*).

108. Визначте дієвідміну дієслів і запишіть їх, вставляючи пропущені букви.

Поясніть орфограми.

Впізна..мо, схудн..ш, розглян..мо, нагоду..ш, забуд..те, погоджу..тесь, плач..те, одужа..те, перемож..мо, чека..ш, взува..ш, забува..ш, поверн..мо, зникн..,відвіда..те.

109. Спишіть словосполучення, вставляючи замість крапок дієслова з довідки у 1-й особі множини теперішнього часу. Виділіть особові закінчення дієслів, визначте їх дієвідміну. Поясніть орфограми.

Зразок. Книжки читаємо (I).

1. Траву.... 2. Пожежу.... 3. Ножі.... 4. Рукавички.... 5. Мокру білизну
....

6. Дрова.... 7. Звуки.... 8. Кольори....

Довідка: сушити, гасити, чути, точити, рубати, розрізняти, косити, в'язати.

110. До кожного з дієслів першого рядка знайдіть його антонім у другому рядку й запишіть, вставляючи пропущені букви. Виділіть особові закінчення, вкажіть дієвідміну. Поясніть орфограми.

Зразок. Впустимо (II) – підніmemo (I).

1. Дозвол..мо, почн..мо, засуму..мо, загуб..мо, заговор..мо. 2. Зрадї..мо, знайд..мо, замовкн..мо, заборон..мо, закінч..мо.

111. Поставте дієслова в потрібних особі й числі теперішнього чи майбутнього часу залежно від змісту й запишіть речення. Поясніть орфограми в особових закінченнях дієслів.

1. Ми (вирости) розумними, здоровими і сильними. 2. Ми (виростити) гарний урожай. 3. Ти щоранку (будити) сестру. 4. Ти (бути) приходиш вчасно.

6. Вранці ми (будити) один одного.

112. Висловіть бажання (намір) щось зробити: Я хотів би (хотїла б)... Назвіть причини, які перешкоджають цьому: але...; проте...; однак.... Запишіть речення, поясніть розділові знаки.

113. Замініть неозначену форму дієсловом умовного способу й запишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Якби я не забула відеокасету ми з подругою (подивитися) цікавий фільм.

2. (Бути) в нас автомобіль я (вчитися) його водити. 3. Тебе я (слухати) довіку куме мій (*Л. Глібов*).

114. Прочитайте пари дієслів, визначте їх вид. Утворіть від них і запишіть форми наказового способу; підкресліть і поясніть орфограми.

Зразок.

Наблизься – наблизьмося – наблизьтєся.

Наближайся – наближаймося – наближайтєся.

1. Приїхати – приїжджати. 2. Сїсти – сїдати. 3. Роздивитися – роздивлятися.

115. Спишіть, вставляючи дієслова з довідки у формі 2-ї особи однини або множини наказового способу залежно від смислу речень і розставляючи пропущені розділові знаки.

1.... і мені панове річ держать тут обізвалася Лисиця (*Л. Глібов*). 2. Діти... зуби перед сном. 3.... речі на своє місце. 4. Ви... про все погане... тільки про хороше.

5. Ти не... на нього він зробив це ненавмисне. 6. А ялинку ви... за день до Нового року. 7. А ти... їдь наступним трамваєм.

Довідка: сердитися, пам'ятати, їхати, прикрасити, класти, дозволити, чистити, забути.

116. Продовжте пари дієслів за зразком:

водіти – воджу,

вертіти – ,

возіти – ,

носіти – ,

їздити – ,

бігти – .

Дієприкметник

117. Прочитайте речення, виділяючи голосом дієприкметникові звороти.

Поставте питання від дієприкметника до означуваного слова. Визначте межі дієприкметникового звороту в кожному реченні, звертаючи увагу на розстановку розділових знаків.

1. Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім інший світ (*О. Довженко*). 2. Яскравий відблиск сонця, переломлений у кожній сніжинці, боляче різонув по очах (*Петро Панч*). 3. Западали сутінки, а небо ще ясніло, прострілене останніми променями сонця (*Р. Іваничук*).

118. Поясніть, чому при написанні деяких видів дієприкметників (з'ясуйте, яких саме) треба брати до уваги дієвідміну дієслів, від яких вони утворені.

119. Складіть і запишіть по два речення, в одному з яких дієприкметник писався б із *не* разом, а в другому – окремо.

Не/бачений. Не/завершена. Не/витрачені. Не/розквітлі.

120. Утворіть дієприкметники від поданих дієслів.

1. написати – ...
2. зробити – ...
3. прочитати – ...
4. намалювати – ...
5. сказати – ...
6. зварити – ...

Зверніть увагу на суфікси -н-, -ен-, -єн-, -т-.

121. Вставте -н- чи -нн-

1. пече..ий хліб
2. незакінче..а робота
3. варе..ий борщ
4. сказа..е слово
5. зібра..ий врожай
6. нескінче..ий шлях

122. Запишіть правильно.

1. (не)прочитана книга
2. ще (не)зроблене завдання
3. (не)виконана, а зіпсована робота
4. (не)пофарбований паркан
5. зовсім (не)закінчений твір

123. Визначте, у яких словосполученнях слово є дієприкметником.

1. золоте кільце
2. посивіле волосся
3. зелений ліс
4. прочитана стаття
5. холодна вода

Дієприслівник

124. Порівняйте виділені слова в реченнях і зробіть обґрунтовані висновки.

1. Співають ідучи дівчата, а матері вечерять ждуть (*Т. Шевченко*). 2. Усі, повечерявши, сплять.

125. Замініть виділені слова дієприслівниковим зворотом і запишіть речення; поясніть розділові знаки.

1. **Після закінчення школи** хлопець вступив до авіаційного університету. 2. Дівчина дуже змінилася **після того, як побувала в тривалому закордонному відрядженні**. 3. Лейтенант **після прибуття на місце служби** облаштував свій побут. 4. **Після дзвінка додому** дочка дізналася про приїзд брата.

126. Запишіть речення, замінюючи, де це можливо, одне з дієслів дієприслівником і ставлячи розділові знаки. Поясніть умови заміни або її неможливість; обґрунтуйте орфограми.

1. Жінка говорила схвильовано й перебивала співрозмовника. 2. Море грізно шуміло, і хвилі бились об скелястий берег. 3. Різнокольорові автівки снували по шосе, обганяли одна одну. 4. Публіка підспівувала юному виконавцеві й аплодувала в такт. 5. Перехожий ішов повагом, не поспішав і не відпускав собачку з повідка.

127. Із кожних двох простих речень складіть і запишіть одне з дієприкметниковим зворотом на початку, в середині або в кінці. Обґрунтуйте пунктограми.

1. Поодинокі маршрутки з'являлися на трасі. Вони порушували ранкову тишу. 2. У середмісті задзвонили церковні дзвони. Вони сповіщали про небезпеку. 3. Будівельники завершили житловий комплекс. Вони перейшли на інший об'єкт. 4. Чоловік ішов повз супермаркет. Він зустрів знайомого. 5. Подорожні напилися води з криниці. Вони подякували господареві. 6. Настя взяла гостинці. Вона запросила гостей до вітальні. 7. Студенти не знали про перенесення заліку. Вони прийшли в аудиторію.

128. I. Перебудуйте й запишіть кожне речення у двох варіантах, замінюючи дієприслівником: а) перше дієслово; б) друге дієслово.

II. Поясніть різницю в смислі поданого й утвореного вами речень; обґрунтуйте пунктограми.

1. Я підійшов до огорожі й побачив дітей, що гралися біля новозбудованого котеджа. 2. Білка розпушила хвіст і спритно стрибала по гілках. 3. Підліток сидів у парку на лавці й чекав друга. 4. Ліхтар блимав і тьмяно освітлював провулок. 5. Сніг тихо падав і вкривав землю легкою ковдрою.

129. З'ясуйте значення фразеологізмів. Складіть і запишіть із ними речення, ставлячи й обґрунтовуючи розділові знаки або їх непотрібність. Виконайте завдання за варіантами.

A. 1. Не чуючи землі (ніг) під собою. 2. Не покладаючи рук. 3. Не переводячи подиху. 4. Й оком не моргнувши. 5. Склавши руки. 6. Ковтаючи слова.

B. 1. Переливаючи з пустого в порожнє. 2. Розвісивши вуха. 3. Обернувши в попіл. 4. Накивавши п'ятами. 5. Не знаходячи собі місця. 6. Поклавши руку на серце.

Прислівник

130. Спишіть речення, знімаючи скісну риску. Поясніть написання однозвучних слів.

1. Літератор знав на/пам'ять усього Тараса Шевченка. 2. Та поки що йому нічого не приходило на/пам'ять (*С. Плачинда*). 3. На/зустріч випускників школи завітав і класний керівник. 4. Богдан кинувся на/зустріч (*Василь Шевчук*). 5. Дорога круто завертала в/бік (*За 3. Тулуб*). 6. Товариш штовхнув хлопця в/бік, і той зрозумів, що бовкнув зайве (*За 3. Тулуб*). 7. Іноземці зайшли не в/перше, а в/друге купе. 8. У/перше ми з ним зустрілися в Ялті, а в/друге побачилися в Києві.

131. I. Від поданих слів утворіть і запишіть прислівники. Підкресліть і поясніть орфограми.

Зразок. Туманний – туманно.

Дивний, чесний, упевнений, буденний, повільний, охайний, **дотепний**, старанний, таємничий, непомітний, **розгублений**, похвилинний.

II. Складіть і запишіть речення з прислівниками, утвореними від виділених слів.

132. Спишіть речення, вставляючи замість крапок *н* або *nn*. Поясніть орфограму.

1. На воді со..о погойдувався човен (*І. Чендей*). 2. У парку було безлюд..о (*О. Гончар*). 3. Дощі випадали щода..о (*М. Коцюбинський*). 4. Це за стіною стихе..о, розміре..о годинник б'є (*П. Тичина*). 5. Спалахнуло літо ватрою воста..є (*Б. Олійник*). 6. Виноград на зігнутих гілках гості..о простягає свої солодкі грона (*Н. Рибак*). 7. Лежить в полях блакитний сніг і непоміт..о тане (*М. Бажан*).

133. До поданих слів доберіть спільнокореневі прислівники з однією чи двома *н*. Підкресліть і поясніть орфограми.

Зразок. Без хмар – безхмарно.

Без причини, без платні, без сумніву, без перешкод, без жалю, без звуку, без захисту, без перерви, без надії.

134. Складіть і запишіть речення з поданих сполучень слів, замість крапок вставляючи *н* чи *nn*. Підкресліть і поясніть орфограму.

Зразок. 1. НЛЮ зник так само несподівано, як і з'явився.

1. Зникнути несподіва..о. 2. Виступати впевне..о й натхне..о. 3. Розмовляти віль..о. 4. Зробити стара..о.

135. Складіть і розіграйте діалог на тему «На виставці роботів», принагідно використовуючи прислівники. На прикладі вжитих вами прислівників поясніть їх правопис.

136. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть орфограму.

1. Літак (не)помітно знижувався (*В. Козаченко*). 2. Сонце (не)рухомо стоїть над цим зеленим морем (*О. Гончар*). 3. (Не)легко даються мир і єдність (*Василь Шевчук*). 4. Спів (не)сподівано урвався (*З. Тулуб*). 5. Він (не)сміливо

обернувся (*Р. Іваничук*). 6. Про себе розповідала (не)охоче, скупю (*В. Козаченко*).

137. Дайте заперечні відповіді на запитання й запишіть їх. Прислівники підкресліть, поставте наголос, поясніть правопис.

Зразок. Куди ти ходив учора? – Учора я нікуди не ходив.

1. Куди ти ходив учора? 2. Чи був ти колись за кордоном? 3. Куди ти пойдеш на вихідні? 4. Звідки ви чекаєте листа? 5. Як ви святкуватимете? 6. Де видно райдугу?

138. Складіть речення з поданими прислівниками й запишіть, розкриваючи дужки. Підкресліть і поясніть орфограму «Не і ні з прислівниками».

(Не)вчасно, а з великим запізненням. (Не)навмисне. (Не)гайно. Нідé. Ніде. Нікуди. Нікуди. Нізвідки. Нізàщо.

139. Прочитайте і спишіть речення. Поясніть написання и, і в кінці прислівників.

1. Уночі була гроза, а ранок видався ясний на диво (*С. Васильченко*). 2. Нарешті настав цей день (*Василь Шевчук*). 3. Завжди була і вічно буде дитина з книжкою в руці (*Д. Чередниченко*). 4. Океан місячної ночі розливається навкруги (*О. Гончар*). 5. Тільки той досягає мети, хто іде (*Олександр Олесь*).

140. Спишіть прислівники, ставлячи замість крапок букви и або і. Поясніть орфограму.

Завбільшк..., вноч..., позаоч..., навскос..., анітрох..., поодинц..., мимовол..., потовариськ..., навесн..., наввипередк..., заран..., повсюд..., щосил...

141. Утворіть від поданих слів прислівники, поясніть написання кінцевої букви.

О, полудень; на, в, круг; до купа; на, сторожа; по, один; по, заець; на, вік; на, в, проти; у, два; за, в, довгий.

Робота в групах.

142. Поділившись на групи, складіть жартівливе оповідання пригодницького характеру. Принагідно використовуйте подані прислівники. На прикладі вжитих вами прислівників поясніть їх правопис.

Вранці, уночі, опівдні, завбільшки, завширшки, навкруги, тільки, звідси, всюди, наввипередки, поодинці, щосили, насторожі, анітрохи, нарешті, потовариськи, повсюди.

143. Спишіть слова, знімаючи скісну риску; де треба, ставте дефіс. Поясніть написання прислівників.

По/дружньому, аби/як, близько/близько, хтозна/що, як/небудь, коли/не/коли, сам/на/сам, будь/де, ледве/ледве, як/от, пліч/о/пліч, неждано/негадано, казна/що, всього/на/всього, не/сьогодні/завтра.

144. Спишіть речення, знімаючи скісну риску. Поясніть написання прислівників та інших частин мови.

1. У сьомому класі, в свої чотирнадцять років, Андрій був уже по/справжньому дорослою людиною. 2. От/от розквітнуть уже й вишневі сади, груші/дички, спалахнуть ніжно/рожевим квітом яблуні (З *тв. В. Козаченка*). 3. Концерт відбудеться за будь/якої погоди. 4. Ви уявляли коли/небудь своє місто років через двадцять? 5. Ось/ось розпочнеться вистава.

145. Від поданих займенників утворіть і запишіть прислівники за допомогою префікса *по-* і суфікса *-ому*, *-ему* (*-єму*).

Мій, твій, свій, наш, ваш.

146. Замініть виділені вислови прислівниками й запишіть за зразком.

Поясніть орфограму-дефіс.

Зразок. 1. Дощить по-осінньому.

1. Дощить, **як восени**. 2. Хитрує, **як лисиця**. 3. Поводиться, **як лицар**. 4. Зробив, **як ви хотіли**. 5. Вийшло, **як ти хотів**. 6. Вийшло, **як я й передбачав**. 7. Обабіч дороги **місцями** лежав сніг.

147. Спишіть речення, знімаючи скісну риску. Поясніть написання прислівників.

1. Зроду/звіку не бачив такого. 2. Там небо сьогодні синіло по/весняному свіже й високе, вище, ніж будь/коли (*О. Гончар*). 3. В степу де/не/де засиніли озера (*З. Тулуб*). 4. Ген/ген мріють дві гори в тумані (*С. Васильченко*). 5. Вряди/годи по верхів'ях дубів пролітав вітер (*Григорій Тютюнник*). 6. Рідко/рідко коли зблисне тепер на її личку усмішка (*В. Козаченко*). 7. Як/не/як, бували часом і тут гості (*І. Чендей*). 8. Андрій перепитав напівжартома-напівсерйозно (*В. Козаченко*).

148. Подані сполучення слів замініть синонімічними прислівниками з довідки й запишіть, знімаючи скісну риску. Складіть і запишіть речення з прислівниками. Поясніть орфограми.

Зразок. 1. Спросоння. – Спросоння він не зрозумів, хто це.

1. Перебуваючи в сонному стані. 2. Дивитися похмуро, недоброзичливо. 3. Дуже просто. 4. Говорити тихо. 5. Тихо, потай, крадькома. 6. Цілком, повністю. 7. Зробити з початку.

Довідка. Тишком/нишком; с/під/лоба; в/пів/голоса; за/ново; за/просто; с/про/соння; в/су/ціль.

149. Складіть і запишіть попарно речення з прислівниками та однозвучними словами інших частин мови (вказіть, яких) із прийменниками. Поясніть різне їх написання. Виконайте завдання за варіантами.

Зразок. Спочатку весь клас придивлявся до новенької. – З початку їх знайомства минув тиждень.

А. 1. Украй – у край. 2. Насилу – на силу. 3. Удалину – у далину. 4. Востаннє – в останнє. 5. Нарешті – на решті. 6. Удвох – у двох. 7. По-справжньому – по справжньому.

Б. 1. Збоку – з боку. 2. Учотирьох – у чотирьох. 3. Назло – на зло. 4. Вглиб – у глиб. 5. Напоказ – на показ. 6. Наполовину – на половину. 7. Начистоту – на чистоту.

Службові частини мови

150. До кожного прийменника доберіть антонім із довідки, визначте їх вид за походженням. Усно складіть речення з будь-якими двома парами прийменників.

Попереду, до, зовні, перед, згідно з, над, без.

Довідка: за, позаду, від, всередині, всупереч, під, з.

151. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть написання прийменників.

1. Червоний місяць аж горить, (з)за хмари тихо виступає. 2. (Із)за гаю сонце сходить (*Із тв. Т. Шевченка*). 3. Напиши нам (з)під гір про справжнісіньке літо (*В. Василяшко*). 4. (З)поза гори проміння скісно в морі порина (*І. Франко*).

Робота в групах.

152. Уявіть, що ви, члени однієї родини, зібрались увечері вдома. Розкажіть про події дня, про новини, якими вам хотілося б поділитися одне з одним.

Уживайте, по змозі, подані прийменники.

Близько, перед, з, з метою, під час, з-поміж, у зв'язку з, через, внаслідок, з огляду на, на відміну від, завдяки, незважаючи на, наприкінці.

153. Спишіть речення, знімаючи скісну риску. Поясніть написання прийменників.

1. Летить голуб по/над полем (*Л. Глібов*). 2. По/між двома материками ліг многоводний океан (*М. Рильський*). 3. Дощ упав на/шлях широкий по/за даллю голубою (*А. Малишко*). 4. По/перед/у білою стіною підвівся бір (*Григор Тютюнник*). 5. По/де/куди з/по/між верб та садків виринають білі хати (*І. Нечуй-Левицький*).

154. Вкажіть слова, правильне написання яких із не можливо визначити поза контекстом; з'ясуйте причину. Складіть і запишіть із ними речення, поясніть орфограму.

Негода, неправда, незабаром, невисокий, неповороткий, нездужати, неглибокий, недаремно, не голосно, недобудований, ненависть, не багатий, незламний, нерішуче, не вистачати, недобачати, небезпечний, нерозбірливо, непокоїтися, не важкий, ненавмисно, незрівнянний, невгамовний, недоробка, незнайомка [2, с. 78].

8 КЛАС

Звертання

Мета навчально-пізнавальної діяльності:

учень

- знає поняття звертання, пунктограма, розпізнає в тексті поширені й непоширені звертання;
- пояснює вживання розділових знаків при звертанні, розуміє текстотворчу роль звертання;
- визначає основну думку тексту, застосовує вивчені правила пунктуації в нових навчальних ситуаціях;
- аналізує пунктуаційні особливості речень зі звертаннями, виявляє взаємозв'язок між пунктуацією й будовою речень зі звертаннями в тексті, бачить помилки в логіці міркувань щодо поставлених завдань;
- складає послання до нащадків, використовуючи тему опорного тексту та вживаючи звертання;
- оцінює відповідність міркувань і висновків загальноприйнятим нормам українського правопису.

Інструкція

- Прочитайте текст і визначте його основну думку.

Пропливають під кораблем Атлантика, Європа, Альпи, Дунай, Карпати. З'являється в блакитній імлі тоненька ниточка Дніпра.

– Вітаю тебе, рідний краю, – шепоче Юрій. – Добридень, сивий батьку Дніпре. Десь тут, на твоїх берегах, заповідник «Надія», мої рідні, любі. Батьку, матінко, чи відчуваєте, що я над вами лечу, що думаю про вас?

Сестрице Христіно, як поживають твої звірята? Вітаю тебе! Вітаю кожну квіточку на твоїх луках і галявинах. Брате Іване, чи не забув, як навчав мене любові до Землі, до її щедрого, вічного лона? Марійко, обнімаю твоїх вихованців-романтиків прийдешнього дня. Чуєте мене? Де ти нині, бунтівливий, неспокійний Грицю? Куди несе тебе буряна душа й гаряче серце? Борисе, чи відірвешся бодай на мить від своїх комп'ютерів, щоб привітати брата у високості? Спільна у нас стежина, хоч і долі різні. Вітання, вітання всім вам і друзям вашим!.. (Олесь Бердник «Вогнесміх»).

- З'ясуйте текстотворчу роль звертань у поданому тексті.
- Проаналізуйте в тексті особливості речень зі звертаннями й заповніть таблицю.

Характеристика речень	Приклади речень
Речення, у яких звертання непоширене	
Речення, у яких звертання поширене	
Речення, у якому звертання стоїть при особовому займеннику й виконує роль, близьку до уточнення	
Речення, у якому є однорідні звертання	
Речення, у якому звертання супроводиться однорідними членами	

- Виконайте пунктуаційно-синтаксичний розбір речень зі звертаннями.
- Напишіть невелике послання нащадкам, використовуючи тему опорного тексту та вживаючи звертання.

Методичний коментар. Технологія «Звертання» передбачає розвиток пунктуаційної грамотності учнів з опорою на синтаксис. Комплекс методів аналітичного і творчого характеру, дидактичних засобів, що виявляється в індивідуально-груповій формі роботи, підпорядкований не лише виробленню правописних навичок, а й збагаченню культурного мовленнєво-мислительного досвіду учнів [7, с. 5].

9 КЛАС

Складне речення. Складносурядні, складнопірядні, безсполучникові речення

155. Складіть усний роздум на тему «Чому в складному реченні важлива логіка зв'язків між частинами?», використовуючи не менше трьох складнопірядних речень.

156. Напишіть мінітвір (8–10 речень), у якому поєднайте різні види складних речень. Підкресліть граматичні основи.

157. За поданим початком утворити безсполучникове складне речення з різними розділовими знаками (, ; :-) „*Іду гомінками вулицями рідного міста...*”

158. Із наведеного ряду вибрати слова-терміни, скласти з ними безсполучникове речення.

Дискета, телевізор, інфінітив, молекула, ссавці, шок.

159. Переробіть складні сполучникові речення на безсполучникові, поставте розділові знаки. Дослідіть, що від цього зміниться.

У народі кажуть, що той щасливий, хто має багато друзів.

Як грім гримить, хліб буде родить.

160. Порівняти правила вживання розділових знаків у безсполучниковому реченні в підручнику для 9 класу і довіднику з української мови. Зробити висновок.

Пряма і непряма мова. Діалог

161. Творче списування. Записати діалог, розставивши розділові знаки. Прочитайте виразно.

Кажуть, ви вже одержали призначення? звернувся до Інни археолог після мовчанки. Так, незабаром з училищем розпрощаюсь. Берете курс на Кураївку. Кличе вас берег любові... Звідки ви це знаєте? здивовано запитала дівчина. Багато що про вас знаю. Цікавлюсь. Це лише ви не хотіли помічати моїх зацікавлень зітхнув він. Аж дивно чути. Нічого дивного. Люди шукають скарби. Та не завжди шукають їх там, де вони лежать. А вони, може, під

тобою. Отут, де стоїш, під нашаруванням пилу та сміття. Знов якое загадково. Ви бажаєте ясності чіткості різкості? Не знаю, як треба говорити в таких випадках, Інно... Колись для цього була вичерпна формула: ось вам моя рука і серце! Розумієте? Прийміть, не відкидайте їх, Інно, і він простягнув їй руку. Ви жартуєте? сказала дівчина, хоч бачила, що він не жартує. Рука і серце повторив він зміненим стверділим до різкості голосом. Не годиться такими речами жартувати... Які жарти! (О. Гончар).

162. Замініть з прямою мовою на речення з непрямою.

1. Народознавець О. Воропай запевняє: «Вишивана сорочка – найсвятковіший та найкращий одяг, і кожний орнамент на ній несе інтелектуальну інформацію, яку ми часом і не вміємо прочитати». 2. «Про те, що вишивка була відома з незапам'ятних часів, свідчать навіть кам'яні «скіфські» баби, на яких добре видно схематичні зображення вишивки на уставках, подолі, манжетах рукавів», – наголошують дослідники. 3. «Колись для українців вишиванка була щоденним і святковим вбранням, її вишивали власноруч, вкладаючи у орнаменти таємничі символи, – стверджує М. Покидан. – На Буковині, крім геометричних та рослинних мотивів, використовуються зооморфні, які вишивають білою гладдю, дрібним хрестиком, штапівкою, крученим швом».

Правописне дослідження

Мета навчально-пізнавальної діяльності:

учень

- знає вивчені правила правопису, впізнає орфограми й пунктограми в тексті;
- пояснює орфограми, пунктограми в опорному тексті, розуміє залежність розділових знаків від змісту й будови речень;
- читає текст за ролями, застосовує вивчені правила правопису в нових навчальних ситуаціях;
- аналізує правописні особливості тексту, виявляє взаємозв'язок між написанням слів, їхнім значенням, будовою і належністю до певних частин

мови, взаємозв'язок між граматичною будовою речень і пунктуаційним оформленням їх. бачить помилки в логіці міркувань щодо правопису:

- складає в усній формі звіт про проведене дослідження;
- оцінює відповідність міркувань і висновків загальноприйнятим нормам українського правопису.

Інструкція

- Ознайомтеся з текстом і прочитайте його за ролями.

Казка про любов

Автор

Коли ще Бог творив цей білий світ,
Навчив зорю родити Він зорю,
Навчив Він квітку народити квітку
І дерево навчив родити дерево. Усе живе продовжувало рід.
І Бог послав мужчину й жінку в поле,
Мужчина був **Адам**, а жінка – **Єва**,
І Бог навчив їх будувати хату,
Мужчині дав лопату Бог у руки,
А жінці дав Він мірочку зерна.

“Бог”

Живіте і продовжуйте свій рід,
А я піду собі по господарству.
Прийду десь через рік аж – подивлюсь,
До чого ви догосподарювались.

Автор

Ось рік минув. Бог – на поріг.
І бачить Бог: Адам і Єва **дивляться** на сонце,
Та сонця більше в карих і в блакитних.
В ті миті дивні, коли очі їх зустрічались і **не мали** сили
Одне від одного на мить відстати,
Бог бачив там, в очах,

Якусь **незнану** силу,
Красу для Нього ще **не осягненну**.
Краса була **прекрасніша** від неба,
Краса була красивіша від сонця
І від пшеничної красивої землі –
Прекрасніша, чарівніша за все,
Що вже зліпив і змайстрував Господь.

“Бог”

Як же це так?

Створив я твердь земну,
Зліпив людину з глини,
Вдихнув **життя** у неї,
Але не міг, **не зміг** створити
Краси такої дивної?
Звідкіль така краса?
І що воно таке – краса?

“Архангел Гавриїл”

Краса – це любові

“Бог”

Навчи мене любити, чоловіче.

Автор

Мужчина **не відчув Святого** доторку
Всесильної Господньої десниці –
Він в сонце Євине дивився.

“Бог”

Ах так, людино!

Значить, ти **не хочеш**

Навчить мене любові?

Старій з цієї миті!

Тож перетворюйся в руїну,

А я прийду
Десь літ за п'ятдесят
І подивлюсь,
Що лишиться в очах твоїх, людино.

Автор

І Бог прийшов десь літ за п'ятдесят.
Під хатою на призьбі
Сидять бабуся з дідусем
І дивляться то на ясний світанок,
То в очі одне одному.
І Бог в очах побачив,
Таку красу побачив Бог
В очах і чоловічих, і жіночих,
Величнішу, ніж досі в них горіла,
Могутнішу, ніж досі в них палала.
Побачив не лише **Любов**,
А й **Вірність** запримітив,
І Бог **розгнівався**,
Аж руки задрижали.

"Бог"

Так мало тобі старості, людино?
То помирай же, помирай у муках,
Ставай землею,
Прахом стань і тліном.

А я прийду **невдовзі** й подивлюсь,
У що **переросте** твоє **кохання**.

Автор

Три літа проминуло –
Знову Бог прийшов з архангелом.
І бачить Бог:

Сидить дідусь **біленький**
Над **невеличким** горбиком могили.

І бачить Бог:

Смутні в людини очі,

Тав них палає жаром

Ще, ще могутніша

І вже неосягненна

Краса **людська** –

Така страшна для Бога.

Не тільки там Любов,

Не тільки Вірність,

А й **Пам'ять** серця Бог побачив...

“Архангел Гавриїл”

Найбільше диво світу – це Любов!

Нема **нужденнішої** на землі людини,

Яка нікого у житті **не любить**.

Хай славиться Любов – це вічне сонце,

Яке Людину творить із людини...

(За І Драчем «Дума про вчителя»)

- Обміняйтеся з членами групи враженнями від тексту.
- Розгляньте виділені слова і згрупуйте їх за типами орфограм, склавши таблицю; обговоріть із членами своєї групи правопис цих слів.
- Проведіть правописне дослідження тексту (пунктуаційний аспект), розмістіть у таблиці відповідні приклади речень із тексту.

Характеристика речень	Приклади речень
Просте речення, у якому між підметом і присудком ставиться тире	
Просте речення, ускладнене однорідними додатками, між якими встановлюються єднальні відношення	

Складнопідрядне речення, у якому підрядна частина стоїть всередині головної	
Складне речення з трьох частин, з'єднаних між собою безсполучниковим і сурядним зв'язками	
Складне речення з трьох частин, з'єднаних між собою сурядним і підрядним зв'язками	
Складне безсполучникове речення, перша частина якого вказує на час того, про що мовиться в другій	
Складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним	
Складне речення з шести частин, з'єднаних між собою безсполучниковим і сурядним зв'язком	
Складне безсполучникове речення з двома відносно нерівноправними частинами	

- Зробіть звіт в усній формі про дослідження: розкажіть про те, як розділові знаки залежать від змісту і граматичної будови речень.

Методичний коментар. Технологія «*Правописне дослідження*» передбачає вироблення аналітичних і правописних навичок на основі роботи з текстом. Система методів і прийомів навчання (читання тексту за ролями, групування слів, речень за типами орфограм, пунктограм, складання звіту про проведене дослідження) покликана активізувати різні види мовленнєвої діяльності й, що не менш важливо, дає змогу учням на основі внутрішньомовних зв'язків сприймати окремі правописні правила як частину цілого.

Читаємо - аналізуємо - пишемо

Мета навчально-пізнавальної діяльності:

учень

- знає вивчені правила правопису, впізнає орфограми і пунктограми в тексті;
- пояснює правопис слів, розділових знаків, розуміє роль символічних зорових образів у тексті;
- читає текст, визначає його основну думку, застосовує вивчені правила правопису в нових навчальних ситуаціях;
- аналізує правописні особливості тексту, виявляє взаємозв'язок між написанням слів, їхньою будовою і належністю до певних частин мови, взаємозв'язок між граматичною будовою речень і пунктуаційним оформленням їх, бачить помилки в логіці міркувань щодо правопису;
- складає невеликий вільний твір під час групової роботи;
- оцінює оригінальність текстів однокласників, відповідність міркувань і висновків загальноприйнятим нормам українського правопису.

Інструкція

- Виразно прочитайте текст і визначте його основну думку; прокоментуйте роль символічних зорових образів у тексті (*метод символічного бачення тексту*).

Тисячоліття тому мудрі прашури інтуїтивно відкрили те, що ми тепер пізнаємо у **всеозброєнні** наукового пошуку. Ще в **дохристиянську** епоху **сонцепоклонники-слов'яни** уявляли світову володарку **життя** Славу або Живу у вигляді **прекрасної** Діви з вінком на голові, у **прихорошеному** квітами зеленому вбранні. А головний кумир Світовид зображувався так: із стовбура Дерева **вимальовуються** фігури тварин, птахів і риб, над ними – чоловік і жінка, які тримаються за руки, а ще вище – **чотириликий** Дажбог і **зображення** сфери **Сонця-Ярила**. **Нерозривне кільце** світла, рослин, тварин, людей. Вражаєшся мудрості предків, які відобразили найглибші **Закони світобудови** в найпростіших символах. Згадаймо, як **берегли** наші прадіди сади і гаї, як леліяли й викохували квіти та дерева. Які легенди й казки створено про цих віковічних друзів і хранителів Людини! (*Олесь Бердник «Вогнесміх»*).

- Згрупуйте виділені в тексті слова за типами орфограм і поясніть правопис їх.
- Виконайте пунктуаційний розбір речень тексту.
- Складіть у групі й зачитайте в класі невеликий вільний твір на основі вражень від прочитаного тексту.
- Виберіть усім класом найкращий учнівський текст і запишіть його в зошити під диктовку.

Методичний коментар. Технологія «*Читаємо - аналізуємо – пишемо*» передбачає комплексне вироблення практичних правописних навичок у зв'язку з текстовою роботою, формуванням аналітичних умінь та мовленнєвим розвитком. Система методів і прийомів навчання (виразне читання тексту, метод символічного бачення тексту, групування слів за типами орфограм, пунктуаційний розбір, групове виконання творчого завдання, диктант) покликана активізувати різні види мовленнєвої діяльності і, безумовно, дає змогу учням сприймати кожне правописне правило як частину цілого. Варіативне доповнення до цієї технології: замість п'ятого пункту інструкції складені кожною групою тексти висвічуються на комп'ютерах, клас вибирає найкращий з них, і всі учні переписують його в зошити, вносячи зміни, доповнюючи, при потребі редагуючи.

Автобіографія

Мета навчально-пізнавальної діяльності:

учень

- знає поняття стилі мовлення, автобіографія, пунктограма, вивчені правила правопису, розпізнає пунктограми в тексті;
- пояснює правопис розділових знаків, розуміє особливості автобіографії як виду ділових паперів;
- читає текст, визначає його стильові ознаки, застосовує вивчені пунктуаційні правила в нових навчальних ситуаціях;

- аналізує мовлення сільської жінки, пунктуаційні особливості тексту, виявляє взаємозв'язок між змістом тексту, його граматичною будовою й пунктуаційним оформленням;
- складає автобіографію;
- оцінює відповідність міркувань і висновків загальноприйнятими нормам української пунктуації.

Інструкція

- Виразно прочитайте текст і з'ясуйте, ознаки яких стилів поєднує автобіографія Катерини Білокур.

Автобіографія Катерини Білокур

1 травня 1946 року на замовлення журналу «Україна» та з ініціативи Павла Тичини відома художниця з Полтавщини Катерина Білокур надиктувала свою автобіографію.

«Рік мого народження 1900,24 листопада (за старим стилем). Народилася в селі Богданівці колишнього Пирятинського повіту на Полтавщині в сім'ї селянина-бідняка. Освіти не маю ніякої. Тоді було мені, може, вісім, а може, й дев'ять, як мені купили буквар; от я без нічиєї допомоги й навчилася з нього читати. Ну, дід і батько порадилися – нащо ж, мовляв, Катрю в школу посилати, коли вона й сама учиться, не буде рвати ні чобіт, ні свити, а ще вона потроху на веретені прядиме і грамоти навчиться. Ото така моя школа. Ну, а потім як пішло, то як то кажуть: «Багато говорити, та нічого слухати». Нехай, як колись треба буде, то розкажу більше. Пряла, шила, ткала. І взагалі виконувала всяку сільську роботу. Малювати мені забороняли: ото, кажуть, Катре, навчилася трохи читати і буде з тебе, а малювати, то куди нам до того. От кравцювання – то річ корисна, і я зохотилася кравцювати, бо тут мені було більше можливості нишком малювати, аніж на польовій роботі. А в думці було, що прийде той час – не буду боятися і буду малювати, хоч на старості літ, а хоч на один час я буду художником, і все. Ой, якби ви знали, яке це для мене чарівне слово – художник. І от прийшов той час. У 1934 році я сказала своїм рідним – батьку

та матері, що я буду вчитися малювати і буду не тільки в неділю, а й у будні - кожен день малювати.

- Чи ж ти, Катре, насміхаєшся, чи збиткуєшся? – запитали мене батько.

- Ні, – кажу, – справді буду вчитися малювати.

- А який же бісів батько тебе буде вчити?

- Сама буду вчитись, – відповідаю їм.

Вдарили батько руками об поли:

- Ой, Боже мій милостивий, оце вже, Катре, я бачу, що ти сказала назавжди і безповоротно, роби тепер, що хоч, бо жодного слова ти не послухаєш, а бить уже тебе якось не того. Як ото кажуть, не pomoже й кадило, як бабу сказило. І от учуся я малювати і по цей день. І вже мої бідні старенькі батько і мати не б'ють мене, не лають, і нічого мені не кажуть, мовляв, хоч головою об стінку бийся. А в обличчі у них завжди стоїть, що їх Господь покарав за якийсь гріх такою дочкою, що не пішла заміж, а навчилася такої безкорисливої праці. А безкорисною вони її зовуть того, що в 1940 році у мене було взято в Полтаву на виставку 9 картин, потім... привозили у Київ... і тільки війна трапилася, то й ті, що були у Києві, й ті, що в Полтаві, – усі пропали без сліду, а були між ними і такі, що по году над ними працювала.

Ну, мабуть, годі писати, а з мене біограф вийде такий, як у нас один чоловік казав, як у його батька кобила була - сім день довга й три дні лиса... отакий із мене біограф. Ага, ще не все. Живу все життя в Богданівці, не виїжджала нікуди» (За В. Туркевичем).

- Поділіться власними думками про те, як характеризує мовлення неординарну сільську жінку (за текстом).

- Назвіть групи розділових знаків, які використовуються в тексті, поясніть пунктограми (робота у групах).

- Пригадайте ознаки офіційно-ділового стилю й напишіть відповідно до норм цього стилю автобіографію, додержуючи правил українського правопису.

Методичний коментар. Технологія «Автобіографія» передбачає вироблення в учнів умінь писати автобіографію. Система методів і прийомів, виражена в індивідуально-колективній формі, спрямовує основну увагу учнів на формування прийомів розумової діяльності, зокрема спостереження, аналізу, узагальнення, синтезу, а це дає « змогу свідомо опанувати практичні правописні навички. Отже, взаємозв'язок відповідних форм, методів і прийомів, що ґрунтуються на текстовій основі, сприяє уникненню сумнівних і механічних способів навчально-пізнавальної роботи, розвиває мовленнєві навички у зв'язку з правописними вміннями школярів [7, с. 7].

ВИСНОВКИ

Отже, орфографічна компетентність передбачає засвоєння й застосування орфографічних норм і сформованість на їх основі таких основних умінь: 1) знаходити орфограми, відрізнити їх від неорфограм; знаходити пунктограми в простому і складному реченнях (у межах вивченого матеріалу); 2) розпізнавати орфограми й пунктограми з-поміж інших; розрізнити їх види; 3) з'ясувати правомірність уживання орфограм і пунктограм; 4) застосовувати орфографічні та пунктуаційні правила; 5) грамотно писати слова з вивченими орфограмами; правильно ставити розділові знаки в простому і складному реченнях (у межах вивченого матеріалу); 6) знаходити й виправляти орфографічні та пунктуаційні помилки на вивчені правила.

Орфографічна грамотність – частина загальної мовної культури, яка формується внаслідок вивчення теорії, свідомого засвоєння правописних правил і виконання системи тренувальних вправ. Школярі досягають високого рівня орфографічної грамотності, коли вчитель дотримується певної системи вправ, вдало обирає оптимальні форми і методи навчання, знає вікові особливості учнів, можливості їх пам'яті. Правильне визначення співвідношень між лінгвістичними фактами дозволяє раціонально застосовувати раніше засвоєні знання, вивільняти в такий спосіб час для комунікативно-практичної діяльності. Раціональне виконання вправ забезпечує успішне формування в учнів орфографічних навичок. Вивчення орфографії є невід'ємним елементом культури писемного мовлення, підвищення якої має бути головним завданням кожного вчителя-словесника, важливою проблемою суспільства в цілому, адже орфографічні норми загальнообов'язкові для всіх громадян країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антончук О. Роль уроків вивчення орфографії у формуванні мовної особистості учнів. Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. 2012. Вип.12.С.8–12.URL:
<file:///C:/Users/user/Desktop/%D0%92%D0%98%D0%9F%D0%A3%D0%A1%D0%9A%2012.pdf> (дата звернення: 18.01.2026).
2. Бондаренко Н. В. Формування правописної компетентності учнів 5-7 класів на уроках української мови : посібник. Київ : Видавничий дім «Сам», 2017. 112 с.
3. Бондаренко Н. В., Скрипець Н. М. Диктант як ефективний прийом навчання правопису. Дивослово. 2014. № 2. С. 2–6.
4. Вітюк В. Формування орфографічної компетентності учнів основної школи. Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. 2012. Вип. 12. URL:<http://ehsupir.uhsp.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/665/%D0%92%D0%98%D0%9F%D0%A3%D0%A1%D0%9A%2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=18> (дата звернення: 18.01.2026).
5. Грона Н. Використання алгоритмів для формування орфографічної навички. Українська мова і література в школі. 2010. № 2. С. 15–18.
6. Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі (матеріали круглого столу). Українська мова і література в школі. 2012. № 4. С. 51–64
7. Кучерук О. Технологія розвитку правописної грамотності школярів. Дивослово. 2009. № 1. С. 2–7.
8. Модельна навчальна програма «Українська мова. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П., Плівачук К.В., Попова Т.Д.). URL:
<https://drive.google.com/file/d/1DzL9Eu9UXz73oINyRRF12sMT0qvcCLcd/view> (дата звернення: 18.01.2026).

9. Модельна навчальна програма «Українська мова. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.). URL: https://drive.google.com/file/d/1FbS5-6Y_usoc88oc0Ez_ruRFf1eDkAAF/view (дата звернення: 18.01.2026).

10. Нова українська школа: основи Стандарту освіти. Львів, 2016. 64 с.

11. Омельчук С. А. Практикум з правопису української мови: система дослідницьких вправ. Київ : Грамота, 2009. 224 с.

12. Український правопис. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/ukrayinskij-pravopis-2019>. (дата звернення: 18.01.2026).

13. Хом'як І. М. Методика формування орфографічних умінь і навичок. Дивослово. 2012. № 3. С. 41–50.

14. Хом'як І. М. Зв'язок у вивченні орфографії зі структурними рівнями української мови : навч.-метод. посіб. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2011. 124 с.

15. Шевцова Л. С. Методика застосування мовленнєвих ситуативних завдань : метод. посіб. Житомир : Меркурій, 2004. 94 с.

16. Яворська С. Т. Методика навчання орфографії у процесі вивчення будови слова і словотвору: навч.-метод. посіб. Київ : Вид. центр «Академія», 2014. 186 с.